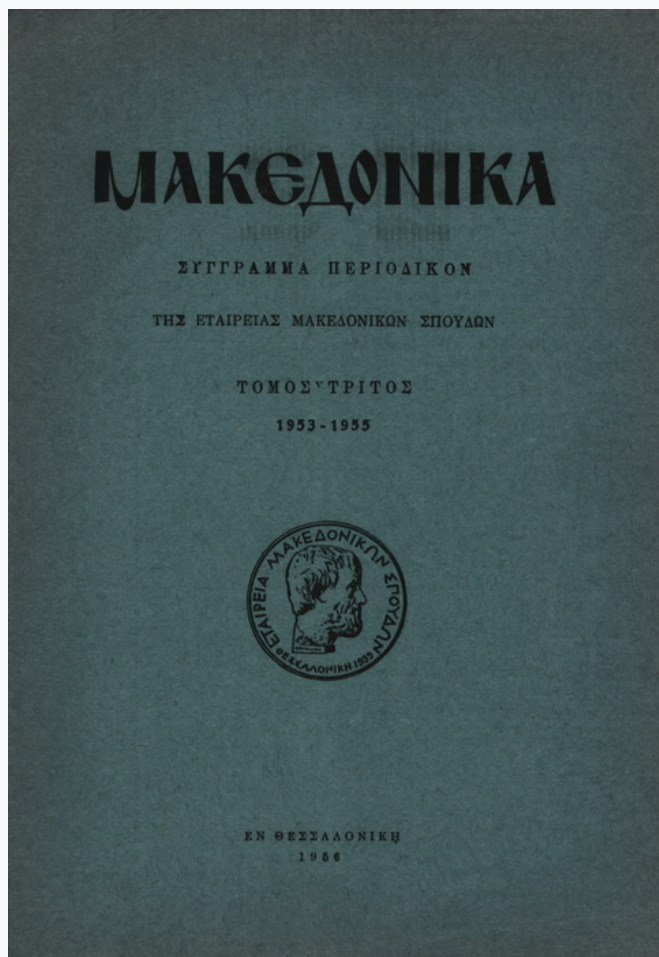

Μακεδονικά

Τόμ. 3 (1956)

Δοκίμιο για την ηθική αποκατάσταση του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου

Σοφία Α. Αντωνιάδη

doi: [10.12681/makedonika.1101](https://doi.org/10.12681/makedonika.1101)

Copyright © 2015, Σοφία Α. Αντωνιάδη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αντωνιάδη Σ. Α. (1956). Δοκίμιο για την ηθική αποκατάσταση του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου. *Μακεδονικά*, 3, 241-280. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1101>

ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β' ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ

Ἡ προδοσία τῶν λογίων

Στὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου γράφηκε ἀπ' τὸ Γάλλο συγγραφέα Julien Benda μιὰ μελέτη πού εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καὶ πού λέγεται ἡ προδοσία τῶν λογίων (La trahison des clercs. Paris 1927). Ὁ Benda ἐξηγεῖ τὴν ἐννοεῖ μὲ clercs. Ἡ λέξι σημαίνει γι' αὐτὸν «ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος», ἐπιστήμονες, λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες, πού πρέπει νὰναι ἀνώτεροι ἀπὸ κάθε πάθος, ν' ἀνατείνουν τὴ διάνοιά τους πρὸς κάποιο ἀνώτερο ἰδανικὸ χωρὶς ν' ἀνήκουν σὲ κόμματα καὶ σὲ φρατρίες καὶ νὰ περιφρονοῦν κάθε ἄμεσο συμφέρον, ἀτομικὸ ἢ, κατὰ κάποιο τρόπο, κομματικόν. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λογίους ἀπ' τὴν ἀρχὴς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πρὸδωσαν τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, λέει ὁ Benda, γιὰτὶ μπῆκαν στὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ συμφέροντος κομμάτων ἢ ἐνὸς τυφλὰ φανατισμένου ἐθνικισμοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔκαναν ἀνυπολόγιστο κακὸ στὴν ἀνθρωπότητα, γιὰτὶ ἡ ἰδιότητά τους τοὺς δίνει μεγάλο γόητρο. Ἐσπρωχθὰν λοιπὸν πρὸς παντοειδῆ συμφέροντα μάζες ἀνθρώπων, κατέβασαν τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας καὶ προετοίμασαν τὰ πνεύματα γιὰ καταστρεπτικὰ συρράξεις.

Μελετῶντας τοὺς συγγραφεῖς, πού μίλησαν γιὰ τὸν Βασίλειο Β', μοῦ φάνηκε πὼς εἶδα, νὰ διαγράφουν τὴ σκιά τους μπρὸς στὰ μάτια μου, τοὺς λογίους τῆς 10ης, 11ης, 12ης ἑκατονταετηρίδας, τοὺς εἶδα νὰ φατριάζουν σὰν αὐτοὺς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, νὰναι ἀμείλικτοι γιὰ ὅποιους περιφρόνησαν τὴ δική τους λόγιες πνευματικὴς ἰδιότητες, καὶ νὰ καταγίνονται, καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη, νὰ ἀμαυρῶσουν ἓνα μεγάλο βασιλέα, πού ἦταν καὶ μιὰ μεγάλη διάνοια, τὸν Βασίλειο Β', τὸν ἐπονομαζόμενον Βουλγαροκτόνο. Κι' ὁ λόγος ἦταν ὅτι αὐτὸς ἔβλαψε τὰ συμφέροντα τῆς συνομοταξίας τους καὶ τῆς συντεχνίας τους· δὲν τοὺς πῆρε κοντά του νὰ γεμίσουν τὰ δημόσια γραφεῖα, δὲν τοὺς ἀνέθεσε ὑψηλὰς ἀποστολὰς καὶ δὲν ἐθαύμασε τὴ λόγια τους ρητορικὴ. Κ' ἐσώπασαν ἐπὶ γενεάς, προσπαθῶντας νὰ σβῇσουν τὸν Βασίλειο μὲ τὴ σιωπὴ, οὔτε θαυμασμοὺς γιὰ τὴ ζωντανή του ἐποποιΐα οὔτε ἀνάθεμα γιὰ τὰ ἐγκλήματά του—ἀν τὰ διέπραξε. Μόνο ἓνα δὲν μπόρεσαν ν' ἀποσιωπήσουν, κάτι πού καὶ ὁ Benda καυτηριάζει στοὺς κακοὺς λογίους τοῦ αἰῶνα μας, τὴ μνησικακία τους, γιὰτὶ δὲν τοὺς μεταχειρίστηκε

ὁ Βασίλειος, γιατί δὲν τοὺς ἀνέβασε σὲ βάθρο θανατασμοῦ.

Τὸ μῖσος ποὺ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ γόητρο ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος ἔχει μεγάλη δύναμη. Αὐτὴ σκοτείνιασε τὴ γιγάντια εἰκόνα τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἐδῶ κ' ἔκει μού φάνηκε πὼς ἔλαμψαν στὴ σκέψη μου κάποιες γραμμὲς τῆς μεγάλης του φυσιογνωμίας, ποὺ ἢ ἐξέφυγαν τὴν προσοχὴ τῶν κακῶν λογίων ἢ διατηρήθηκαν σὲ βιβλία ξένων. Αὐτὲς τὶς διεσπαρμένες γραμμοῦλες θὰ προσπαθίσω νὰ μαζέψω μήπως καὶ ξαναδοῦμε στὸ φῶς κάποιας ἀλήθειας τῇ μεγάλῃ μορφῇ τοῦ Βασιλείου Β'.

Στὴ χιλιόχρονη ζωὴ τοῦ Βυζαντίου δυὸ φορές παρουσιάζεται ἡ φοβερὴ προδοσία τῶν λογίων, κληρικῶν ἢ κοσμικῶν, προδοσία τόσο ἰσχυρὴ, ὥστε ἀμαύρωσε στὰ μάτια τῆς ἱστορίας μεγάλους ἡγεμόνες. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἀγάπῃ τῆς ἔρευνας, ἀπέδειξε πὼς τὸ Βυζάντιο γνώρισε μεγάλες στρατιωτικὲς καὶ πνευματικὲς δόξεις καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου. «Ἀπέδειξε» ὅμως δὲν εἶναι δυστυχῶς ἡ λέξη ποὺ ἀρμοῖζει. Ὁ ἱστορικὸς διαισθάνεται, μαντεύει τὶς πράξεις μεγάλων βασιλέων, ἀλλὰ τὰ ἔργα τους δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἐπιδείξει σὰν ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα. Ἀκάθεκτη ἔπεσε—μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς εἰκονολατρίας—σὲ ἔργα πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἡ μανία τῶν θριαμβευτῶν· ἔσπασε, ἔκαψε, συσκοφάντησε. Τόσο ποὺ σκιεὺς ἔμειναν στὴν ἱστορία ἕνας ἀναμορφωτὴς σὰν τὸν Λέοντα Γ' τὸν Ἰσαυρο, ἕνας νομοθέτης σὰν τὸν Θεόφιλο. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη φορά. Ἡ δευτέρη ἦταν ἡ σιωπηρὴ συνωμοσία τους κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Δευτέρου, συνωμοσία ποὺ ἐκτείνεται καὶ στὸ χρόνο σὲ μεγάλο διάστημα. Καὶ βλέπομε μιὰ σειρὰ συγγραφέων νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν Βασίλειο σὰν νὰ μὴν πραγματοποιήσε τίποτα σπουδαῖο στὴ ζωὴ του. Πολέμους μόνο ἔκανε κατ' αὐτούς, καὶ τοὺς ἀπαριθμίζουνε ξηρὰ ξηρὰ, — κατὰ τ' ἄλλα, λένε, μισοῦσε κάθε ὄραιο, κάθε πνευματικὸ.

Δὲν εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ τὸν ἀνέφεραν, γιατί ἐπιτέλους μιὰ βασιλεία πενήντα ἐτῶν ποὺ σάρωσε τὴ Βουλγαρία, ποὺ στερέωσε τὴν κτήσῃ τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Συρίας, ποὺ ἐν μέρει σταμάτησε τὴν πρόοδο τῶν Σαρακηνῶν στὴν Ἰταλία, δὲν μπορεῖ νὰ μείνει ἀγνοημένη. Ἀλλὰ ὁ ἕνας ἀντιγράφει τὸν ἄλλον καὶ δὲν μᾶς προσθέτει τίποτα σημαντικὸ. Ὁ σύγχρονος τοῦ Βασιλείου, ὁ Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, δὲν βρῆκε τίποτ' ἄλλο γιὰ νὰ στιχουργήσῃ παρὰ τὴ φρίκη τῆς ἀποστασίας τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Σκληροῦ. Ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ποὺ βρέθηκε στὴν πρώτη ἐκστρατεία τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορα, ἄλλο δὲν μᾶς εἶπε παρὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ στὴν Πόρτα Τραγιάνα. Κ' ἐρχόμαστε στὸ μεγάλο κατὰ τὸ πνεῦμα, στὸν «Ὑπατον τῶν Φιλοσόφων», στὸν Ψελλό. Τρέχοντας περνάει τὴν ἐπιβλητικὴ βασιλεία τῶν πενήντα χρόνων. Διερωτᾶται κανεὶς ἂν ποτὲ δὲν ἄκουσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Συρίας, τῆς Ἀρμενίας κλπ. Μόνο, ποὺ καθὼς εἶναι ἀνθρωπος τῆς πέννας καὶ μὲ εὐαισθησία, ἄθελά του κάτι συγκράτησε ἀπ' ὅ,τι

διάβασε στὶς πηγές, καὶ ἔτσι, μέσα ἀπ' τὶς στάχτες ποὺ ρίχνει πάνω στὸν πορφυρογέννητο Βασίλειο, κάτι χαρακτηριστικὸ ἀφίνει ν' ἀστράψει. Κ' ἔρχεται ὁ Σκυλίτζης στὴν ἴδια ἐποχὴ, μὲ τὴν ἴδια διάθεσι καὶ ὀλιγότερο τάλαντο καὶ κάθεται καὶ καταγράφει ὅ,τι, φαντάζομαι, θὰ βρῆκε στὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, πιστὰ ἴσως, ἀλλὰ ἄτονα καὶ χωρὶς καμμιά παρατηρητικότητα. Αὐτὸν ἀντιγράφει δουρικὰ ὁ Κεδρηνὸς (γιὰ ὅσα ἔγιναν ἀπ' τὸ 811 ὡς τὸ 1057), τόσο ποὺ σχεδὸν εἶναι τὸ ἴδιο κείμενο. Καὶ φτάνομε στὸν Ζωναρᾶ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἐποχὴ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ἡ διήγησή του μοιάζει μὲ ὅσα ἔγραψαν ὁ Σκυλίτζης κι' ὁ Κεδρηνὸς χωρὶς νὰ προστεθεῖ ζωὴ οὔτε θαυμασμὸς γιὰ τὸν Βασίλειο. Ἐν τούτοις ἀναφέρονται κάποια σημάδια τοῦ χαρακτῆρα του, ἴσως ἀπερίσκεπτα ἀντιγραμμένα ἀπὸ κάποια ἄγνωστη πηγὴ. Τόσο ἀπερίσκεπτα, ποὺ δὲν συμφωνοῦν μὲ ὅ,τι φυσικὰ ἀπορρέει ἀπ' τὰ διάφορα γεγονότα. Ὅπως π. χ. ὅτι ὁ Βασίλειος ἦταν μνησίκακος, ἐνῶ κατόπιν ἀναφέρει πόσους ἐχθροὺς ἔκανε ἀξιωματικὸν τοῦ παλατιοῦ, φιλάργυρος, γιατί θησαύριζε σὲ ὑπόγεια μυθώδη ποσὰ σὲ χρυσάφι καὶ σὲ πολίτιμους λίθους ποὺ δὲν μεταχειριζότανε, ἐνῶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Κεδρηνὸ μαθαίνομε πὼς ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀχρίδας ὁ αὐτοκράτορας τὰ μοίρασε στοὺς στρατιῶτες του. Καὶ τέλος ἐκστομίζει κι' αὐτὸς ὕβρεις κατὰ τοῦ Βασιλείου σὰν ἀξιωματοῦχος τῶν αὐτοκρατορικῶν γραφείων ποὺ ἦταν (πρωτασηκρήτης), ὕβρεις ποὺ χαρακτηρίζουν περισσότερο τὸ συγγραφεὶα παρὰ τὸν περιγραφόμενον : «λογίων ἀνδρῶν οὐκ ἐπεστρέφετο, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους ἡγήτο περιττόν τι χρῆμα καὶ οὐκ ὀνήσιμον».¹

Αὐτοὶ εἶναι οἱ βιογράφοι ποὺ βρῆκε ὁ μεγαλύτερος ἴσως βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου. Καὶ θὰ ἀναμετρήσει κανεὶς καλύτερα τὸ πόσο ἀνάξιοι τοῦ θέματος τοὺς ἦταν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἂν ἀναλογιστεῖ πόσοι ἄλλοι Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες βρῆκαν λαμπροὺς ἀφηγητῆς, ὅπως ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν Προκόπιο (ὃς ἔγραψε καὶ τὴν «Ἀνέκδοτον ἱστορίαν»), ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν τὸν ἔγγονό του, τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο μὲ τὴν πέννα τὴν ἀκούραστη, ὁ Ἀλέξιος τὴν κόρη του, ποὺ τοῦ ἀνύψωσε μνημεῖο ἀπαράμιλλο τὴν «Ἀλεξιάδα», ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος τὸ φίλο του Φραντζή κλπ. κλπ. Ἔτσι γιὰ τὸν Βασίλειο ξένοι συμπληρώνουν τὶς γνώσεις μας. Ὁ ἱστορικὸς Gustave Schlumberger γιὰ νὰ γράψει τὸ δεῦτερο τόμο τῆς «Βυζαντινῆς Ἐποποιίας», ἀκριβῶς ἐκείνον ὅπου διηγεῖται τὴ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἀνεπαρκῆ ἔργα ποὺ ἀναφέραμε, παίρνει βέβαια τὰ ψιχία ποὺ τοῦ προσφέρουν ὁ Κεκανμένος καὶ ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἀλλὰ μελετᾷ ἐνὸς πάντων ξένες χρονογραφίαις, ὅπως τὸ κείμενο τοῦ Σύρου Ὑαχία,² τὴ διήγησι τοῦ Ἀραβα Ἐλμασὶν καὶ ἄλλων Ἀράβων,

¹ Ἐκδ. Βόννης III, σελ. 561.

² Ἴδε ἔκδοσις Patrologia Orientalis. Paris, F. Didot 1824. Tomes XVIII

καθὼς καὶ χρονογραφίες ἀρμενικῆς, γεωργιανῆς καὶ ρωσικῆς.¹

Τώρα λοιπὸν πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξακριβώσουμε τὸ γεγονὸς : γιὰτὶ τόσο ἐλλιπεῖς οἱ διηγήσεις τόσων ἀνθρώπων ; Ὁ Ψελλὸς δίνει τὴν ἀπάντησιν, δὲν μπόρεσε νὰ μὴν τὸ πεῖ, γεμᾶτος πικρία. Καὶ τὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ τὶς πολιτικὰς ὑποθέσεις μόνος του τὶς κανόνιζε ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει, μὲ τὴ βοήθειαν ἀπλῶν καὶ πιστῶν ἀνθρώπων «οὔτε προσεῖχε λογίοις ἀνδράσιν, ἀλλὰ τούτου δὴ τοῦ μέρους, φημί δὲ τῶν λογίων, καὶ παντάπασιν καταπεριεφρόνει». Οὔτε τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία ἐμπιστευότανε εἰς ἀριστοκράτες ἢ εἰς «ἐς τὸ ἄγαν πεπαιδευμένους», ἀλλὰ κάθε ἐπιστολὴ του ἦταν «ἀφελῆς καὶ λιτὴ» καὶ ὁ λόγος «οὐδὲν εἶχε τὸ δεινὸν ἢ περιέργον». Αὐτὰ ἦταν πράγματα ἀσυγχώρητα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του τὴν ἐκζήτηση παραδόξων ἐκφράσεων καὶ ἀπρηχαιωμένων λέξεων.

Κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ ὁ Βασίλειος ἀπὸ μέρους του θεωροῦσε ἀσυγχώρητη τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του κ' ἐφοβόταν τὴν κενὴν τοὺς φλυαρίαν. Τὸ πόσον εἶχε δίκιο φάνηκε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου, ὅταν βασιλεύσαν οἱ φιλόσοφοι καὶ ἔφεραν τὸ κράτος στὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ, ὅπου μόνον τὸ χέρι ἐνὸς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ μπόρεσε νὰ τὸ σταματήσει καὶ νὰ τὸ σώσει. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν ἔχει καὶ βαθυτέραν αἰτία. Ψελλὸς καὶ Σκυλίτζης ἔγραψαν στὴν ἐποχὴ τῶν ἐπιγόνων. Τὸ νὰ ἀνοίξει κανεὶς ἀρχεῖα καὶ νὰ ἀντιγράψει ἀπλῶς γραμμῆς ἀπ' τὴ βασιλείαν τοῦ πορφυρογεννήτου Βασιλείου δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ μομφὴ ἀνυπόφορη γιὰ τοὺς θλιβεροὺς βασιλίσκους, ποὺ διαδέχτηκαν τὸν μεγάλον ἡγεμόνα. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὁ Ψελλὸς, παρ' ὅλο ὅτι φαίνεται νὰ κατηγορεῖ τὸν Βασίλειον γιὰ τὸν αὐταρχικὸν του χαρακτῆρα, ἔχει κατὰ φράσεις, ποὺ δὲν ξέρεις ἂν ἐμπνέονται ἀπὸ θαυμασμὸ ἢ ἀπὸ δυσμενῆ σκέψιν, π.χ. : «τὸ δὲ πολιτικὸν οὐ πρὸς τοὺς γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφυεστάτης ἐκυβέρνηα ψυχῆς». Ἡ ἔκφρασις, μοῦ φαίνεται, μπορούσε νὰ ἱκανοποιήσει καὶ τὸ οἰκογενειακὸ αἶσθημα τῆς Ζωῆς καὶ τὰ δῆθεν φιλελεύθερα καὶ φιλόμουσα αἰσθήματα τῶν διαφόρων συζύγων της.

Τὴν ἴδια ἐποχὴν λοιπὸν καὶ ὁ Σκυλίτζης, ποὺ βέβαια διείδε τὴν ἀξίαν τοῦ Βουλγαροκτόνου, τολμᾷ νὰ διηγηθῇ περισσότερα γι' αὐτόν, ἀλλὰ ἡ σύννεσις ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι σύντομος στὴ διήγησίν του καὶ νὰ παραλείπει τοὺς πολλοὺς ἐπαίνους. Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν Ζωναρά, ποὺ στὸν αἰῶνα του δὲν νομίζομε νὰ κινδύνευε κανεὶς ἂν μιλοῦσε ἐπαινετικά γιὰ τοὺς Μακεδόνες; Αὐτὸς ἐν πρώτοις ἀκολούθησε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸν Ψελλὸ καὶ ἴσως ἐπί-

et XXIII. J. K r a t c h k o v s k y et V. V a s i l i e v, Texte arabe et traduction française de l' Histoire de Yahya - ibn - Saïd.

¹ Ἴδε πρόλογον τόμου I. Jean Tzimisces.. Les jeunes années de Basile II, le tueur de Bulgares (1896).

σης ἢ καλαισθησίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ποὺ τόσο ἀγαποῦσε τὴν τέχνη τοῦ λόγου, τὸν ἔφερε σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λιτότητα τοῦ Βασιλείου Β'. Ἴσως ἀκόμη, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά του, ὁ Ζωναρᾶς νὰ ἀνῆκε σὲ πολὺ ὑψηλὰ στρώματα, ἴσως νὰ συγγένευε μὲ καμμιὰ ἀπ' τὶς οἰκογένειες τῶν «δυνατῶν», πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Βασίλειος ἦταν ἀμείλικτος, καὶ αὐτὸ νὰ τὸν ἔκανε νὰ ὑπογραμμίζει τὸ ἄξεστο καὶ ἀπότομο τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ Βασίλειος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεία τῶν πηγῶν

Καὶ ἐν τούτοις καὶ παρ' ὅλα ταῦτα εἶναι καὶ ὁ Βουλγαροκτόνος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεία τῶν ιστοριογράφων. Βαθὺς στὴ σκέψη, ἀπόλυτα μόνος στὴ ζωὴ, χωρὶς κανένα ἡθικὸ στήριγμα μέσα στὴν οἰκογένειά του, τρομαγμένος ἀπ' τὴν προδοσία, ποὺ ἀπ' τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀπ' τὸν Παρακοιμώμενο καὶ τοὺς δύο Βάρδες ὡς τὴν συνωμοσία κατὰ τὴν τελευταία του ἐκστρατεία (στάση Νικηφόρου Ξιφία καὶ Νικηφόρου Φωκά τοῦ 1022), χωρὶς ἀμφιβολία πολὺ λίγα γραπτὰ τεκμήρια τῶν σκέψεών του καὶ τῶν πράξεών του θάθελε νὰ βρίσκονται στὸ παλάτι. Ἄν ἔκρινε σωστό, καθὼς τὸ ἔξερομε ἔστω κι' ἀπ' τοὺς ξηροὺς ιστορικοὺς, νὰ συμπιλιωθεῖ σήμερα μ' ἓναν ἐχθρὸ καὶ νὰ τὸν κτυπήσει αὔριο, ἂν τιμωροῦσε σήμερα ἓνα στρατηγὸ καὶ τὸν ἐμψύχωνε κατόπιν γιὰ τὴν εἰλικρινῇ του μεταμέλεια, καὶ ἐφήρμοζε τὴν ἴδια εὐκαμπτη πολιτικὴ καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἀγία Ἐδρα τῆς Ρώμης παρ. χάριν, βέβαια δὲν ἤθελε οὔτε νὰ βρίσκονται γραπτὰ στοιχεῖα, ποὺ νὰ τὸν δεσμεύουν, οὔτε οἱ πλόκαμοι τῶν συνωμοτῶν, ποὺ τρύπωναν παντοῦ, νὰ πληροφοροῦνται γιὰ παρελθόν, παρὸν ἢ μελλοντικὰ σχέδια. Ἡ ἐντύπωσή μας λοιπὸν εἶναι ὅτι πράγματι λίγες ἦταν οἱ πηγές, πτωχὰ τὰ ἀρχεῖα καὶ ἀκόμη μιὰ φορὰ ὁ Ψελλὸς εἶχε βρεῖ τὴ σωστὴ λέξη μιλῶντας γιὰ «ἀποκρίσεις» σὲ ἀναφορές, ποὺ θὰ εἶχε δεῖ στὰ ἀρχεῖα, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ πρώτη ἐπιστολὴ δὲν ὑπῆρχε.¹

Οἱ νεώτεροι ιστορικοί

Τὴ φήμῃ λοιπὸν τοῦ ἄξεστου στρατιώτη καὶ αὐτὸς ἴσως ὁ ἴδιος τὴν ἤθελε, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγιοι, ποὺ τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπ' τὴν αὐλή, τὸν προόδωσαν ἀπέναντι στὴν ἱστορία. Καὶ ἡ προδοσία αὐτὴ εἶχε τὰ ἐπακόλουθὰ της ὡς τὶς ἡμέρες μας. Οἱ ἱστορικοὶ ἀντιγράφουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια. Ὁ Bury μᾶς λέει στὴ Μεσαιωνικὴ ἱστορία τοῦ Cambridge: «ὁ Βασίλειος Β' ἦταν πρὸ πάντων ἓνας πολεμιστὴς καὶ ἓνας νομοθέτης, δὲν ἀγαποῦσε οὔτε τὴν πολυτέλεια οὔτε τὴν τέχνη οὔτε τὴ μάθηση.

¹ Michel Psellos, Chronographie. Tome I. Texte établi et traduit par E m i l e R e n a u l d. «Les Belles Lettres». Paris 1926, σελ. 19.

Ἦταν ἓνας ἄξεστος καὶ αὐταρχικὸς ἄνθρωπος, ἀνίκανος νὰ τινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ στρατιώτη, ἓνα εἶδος Νικηφόρου Φωκά μετ' ὑψηλότερο τίτλο». Καὶ οἱ μεγαλύτεροι συγγραφεῖς γράφουν καμμιά φορὰ ἀπρόσεκτα πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἓνας ἡγεμόνας καλὸς νομοθέτης καὶ νὰ μὴν ἀγαπάει τὴ μόρφωση; Ὁ Κρούμβαχερ τὰ ἴδια.¹ «Ὁ Βασίλειος ἦτο τραχὺς στρατιώτης πλήρης ἐνεργητικότητος καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ἤκιστα ἐν παιδείᾳ τεθραμμένος καὶ φιλεπιστήμων». Ὁ Schlumberger γράφει: «Αὐτὸς ὁ βασιλεὺς μετ' ἐνὶ ἀναίσθητη καὶ σκληρῇ καρδίᾳ, καὶ δείχνει καθαρὰ τὴ συμπάθειά του γιὰ Βουλγάρους καὶ Ἀρμενίους. Καὶ ὁ Louis Bréhier² ἀκόμη, ποὺ τὸν ἐκτιμᾷ, γράφει: «Ὁ Βασίλειος ξεπερνοῦσε συχνὰ τὰ ὅρια τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης». Στὶς ἡμέρες μας ὁμως ὁ κ. Ἀμαντος καὶ ὁ Διομήδης τὸν βλέπουν ἀλλοιῶτα: «Ἄν καὶ ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι φιλόσοφοι καὶ ρήτορες τότε, ὅπως λέγει ὁ Ψελλός, δὲν ἐχρειάσθη ὁ Βασίλειος τὰ κολακευτικά των ἐγκώμια, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν. Ὁ Βασίλειος Β' πιστεύει μόνον εἰς τὴν συνεχῇ ἐνέργειαν καὶ δρᾷσιν, ὅχι τὸν λόγον» μᾶς λέει ὁ κ. Ἀμαντος. Καὶ ὁ Διομήδης: «ἔκαμπε πάντας εἰς τὴν σιδηρᾶν του θέλησιν» καὶ ἀναπτύσσει ἐπαινετικά τὴν πολιτικὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κατὰ τῆς μεγάλης ιδιοκτησίας.⁴

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν ἡ προσεκτικὴ ἔρευνα, ἔστω καὶ τῶν πτωχῶν κειμένων ποὺ ἔχομε, δὲν θὰ μπορέσει νὰ μᾶς δώσει μιὰ εἰκόνα πρὸ λεπτομερειακῆ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο πρὸ ἀνθρώπινη ἀπ' τὴν ἐπιβλητικὴ μεγαλοπρέπεια, ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζουν οἱ δυὸ τελευταῖοι ἱστορικοί.

Ὁ Βασίλειος Β' ἄνθρωπος χωρὶς δεισιδαιμονίες

Ἐν πρώτοις ὁ Βασίλειος ἦταν διάνοια ἐλεύθερη ἀπὸ δεισιδαιμονίες. Κανεῖς ἀπ' τοὺς χρονογράφους δὲν ἀναφέρει ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως τοῦ κάνουν τὴν παραμικρὴ ἐντύπωση, ἐνῶ γιὰ τοὺς συγχρόνους του ἀποτελοῦσαν κεφάλαιο μεγάλης προσοχῆς. Αὐτὰ, νόμιζαν, προέλεγαν τὴν τύχη τοῦ κράτους καὶ τὴν τύχη τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἱερωμένος Λέων ὁ Διάκονος πόσες περιγραφὰς δὲν δίνει γιὰ κομήτες καὶ διάττοντες, ποὺ παρουσιάζονταν στὸν οὐρανό, καὶ τοὺς ἐξηγεῖ σὰν προάγγελους καλοῦ ἢ κακοῦ: ὁ κομήτης ποὺ διελύθη «τοῦ στρατοῦ παρεδήλου τὴν διαφθοράν»⁵ στὴν Πόρτα Τραγιάννα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ θυμᾶται πῶς, πρὶν πέσει ὁ Παρακοιμώμενος, πάλι μιὰ

¹ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου. Ἀθῆναι 1897. Τόμος Β', σελ. 665.

² «Vie et mort de Byzance». Bibliothèque «Evolution de l'humanité». Paris 1946, σελ. 218.

³ Ἱστορία τοῦ Βυζ. Κράτους. Τόμος Β'. Ἀθῆναι 1947, σελ. 163.

⁴ «Βυζαντινὰ μελέται». Ἀθῆναι 1942.

⁵ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

τέτοια κακοσημαδιὰ εἶχε παρουσιαστῇ πάνω ἅπ' τὸ σπίτι του.¹ Δὲν ἀναφέρει ὅμως τί σκέφτηκε ὁ νεαρὸς τότε αὐτοκράτορας γιὰ τὸν κομήτη. Πάλι ἡ ἴδια σιωπὴ ὡς πρὸς τὸν βασιλέα καὶ παρόμοια οὐράνια προμηνύματα λίγο πρὶν ἅπ' τὴν ἄλωση τῆς Χερσώνας ἅπ' τοὺς Ρώσους : ἄστρο φάνηκε στὸ Βορρᾶ καὶ «πύρινοι στύλοι» τὴ νύχτα. Καὶ τὴν παραμονὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ 989 σεισμὸς προκαλεῖ βλάβες σὲ σαράντα ἐκκλησίες μέσα στὴν Πόλη, ὁ τροῦλος τῆς Ἀγίας Σοφίας καταρρέει πρὸς τὸ δυτικὸ μέρος καὶ πύργοι τῶν τειχῶν ῥεπιώνονται. Ἐδῶ ἀναφέρεται ὁ αὐτοκράτορας. Διέταξε νὰ κληθεῖ ἅπ' τὴν Ἀρμενίαν ἕνας περίφημος ἀρχιτέκτονας, ποὺ εἶχε κτίσει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁνι, καὶ τοῦ ἀνέθεσε ν' ἀναστηλώσει τὰ πάντα. Σὲ ἑξὶ χρόνια ὅλα ἦσαν ἀνανεωμένα ἢ ἐπιδιορθωμένα.² Ἔτσι ἀντιδροῦσε ὁ Βασίλειος στὰ φαινόμενα, ποὺ παρέλυναν ἄλλους ἅπ' τὸ φόβο.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ Βυζαντινὴ, ὅπου τὰ ὄνειρα ἐξηγοῦνται καὶ ἀποτρέπουν πράξεις ἢ παρορμοῦν σ' αὐτές, οὐδέποτε ἔγινε λόγος γιὰ ὄνειρο τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ ὁ μεγάλος στασιαστὴς, ὁ Σκληρός, ποὺ δὲν ἤξερε τί θὰ πεῖ φόβος καὶ ποὺ πρὸς στιγμή εἶχε κάνει τὸν Βασίλειο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο νὰ τρέμουν κλεισμένοι μέσα στὴν Πόλη, μαθαίνομε πὼς βάδισε γεμάτος χρυσὲς ἐλπίδες ἐναντία στὴν πρωτεύουσα, ὅταν ἄκουσε πὼς ἕνας μοναχὸς τὸν εἶχε δεῖ στὸν ὕπνο του. Μιὰ γυναῖκα, λέει, «καθημένη εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν» πλησίασε τὸν Σκληρὸ καὶ τοῦ πρόσφερε ἕνα βασιλικὸ μαστίγιον. Ὁνειροκρίτης ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ Σκληρός, ποὺ πίστεψε ὅτι τὸ ὄνειρο ἐσήμαινε πὼς θὰ ἔπαιρνε τὴν ἐξουσίαν στὰ χέρια του, ἐνῶ ἐσήμαινε, λέει ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι θὰ ἐτιμωρεῖτο ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν.³

Ἄριστοι οἰωνοί : Σκέψη καὶ σύνεση

Πολὺ ἀλλοιώτικος ὅμως εἶναι ὁ Βασίλειος. Μέσα του, σὲ βαθειὰ σιωπὴ καὶ συγκέντρωση, βρίσκει αὐτὸς τοὺς δικούς του «ἀρίστους οἰωνούς». Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του δὲν εἶχε πεποίθησιν στὸν ἑαυτό του, γράφει ὁ Ζωναρᾶς.⁴ Γι' αὐτὸ «ἠνείχετο» τὸν Παρακοιμώμενο «καὶ οἶον παιδοτρίβη προσεῖχε καὶ ἑαυτὸν ἐρρῦθμιζε πρὸς τὴν ἐκείνου τῶν δημοσίων πραγμάτων μεταχείρισιν καὶ διοίκησιν», ὡς πού, ὅταν θὰ ἐρχόταν ὁ καιρὸς, νὰ μπορεῖ νὰ διευθύνει τὰ στρατιωτικὰ καὶ τὰ πολιτικά. Ἔτσι στὴ σιωπὴ εἶχε ἀποφασίσει τὴν πρώτη ἐκστρατεία κατὰ τῶν Βουλγάρων (986) καὶ στὴ σιωπὴ ἀποφασίσαι τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παρακοιμωμένου. Σὲ τέτοιες στιγμὲς, μᾶς λέει ὁ Ψελλός, ὁ Βασίλειος ἔχει μιὰ χαρακτηριστικὴ κίνησιν. Στρίβει νευρικὰ μὲ

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

² Ὑαχίας, II. σελ. 989.

³ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 540.

⁴ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 539.

τὰ δάκτυλά του τὰ πυκνά, στρογγυλά κομμένα, γένεια του.¹ Μὲ σκέψη καὶ σύνεση κρίνει τοὺς χαρακτήρες. Ἀπορῶντας μᾶς λέει ὁ Κεκαυμένος² ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ἀντήμειψε ἀρκετὰ τὸν πάμπο του, ποὺ εἶχε ψεύτικα συνθηκολογήσει μὲ τὸν Σαμουήλ σὺν φρούραρχος τῆς Λάρισας, ἀλλὰ προσπαθοῦσε νὰ γεμίσει τὶς σιταποθήκες του καὶ νὰ ἐξακολουθήσει ἔπειτα τὴν ἀντίσταση μέσα ἀπ' τὴν ὀχρωμένη πόλη. Τὸν συγκαίρει ὁ Βασίλειος, ἀλλ' ἐν καιρῷ τὸν ἀντικαθιστᾷ. Βέβαια γιατί, πολὺ ὀρθά, σκέφτηκε πὼς ἡ συνείδηση τοῦ Κεκαυμένου ἦταν κάπως ὑπερβολικὰ εὐκαμπτη καὶ τέτοιοι ἄνθρωποι δὲν πρέπει νὰ βρίσκονται σὲ ἐπικάιρες θέσεις. Σκέψη καὶ σωφροσύνη ὑποθέτει ἐπίσης ἡ παραίτηση τοῦ Βασιλείου πολλὰς φορὲς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσει ἐκστρατεία ἢ πολιορκία, ἃν ἔκρινε ἡ ὅτι ἄλλες ἐνέργειες προεῖχαν ἢ ὅτι ἀδίκη θὰ ἦταν ἡ ἀπώλεια χρόνου καὶ ἀνδρῶν.³

Βασιλικὴ ἀντίληψη τῆς πολυτέλειας

Γεμάτη σύνεση εἶναι ἐπίσης ἡ ἀντίληψη τοῦ πλούτου στὴ διάνοια τοῦ Βασιλείου, κι' ἃς τὸν κατηγοροῦν γιὰ φιλαργυρία παθολογική, πὼς τάχα ἀγαποῦσε νὰ μαζεύει καὶ νὰ μὴν ἀπολαμβάνει. Κάθε μέρα εἰσβολὲς Βουλγάρων μποροῦσαν νὰ ἀνατρέψουν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ἀντικείμενα μὲ ἀξία ἀναλλοίωτη ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν κάπου ἐξασφαλισμένα. Κ' ἔσκαβε ὑπονόμους κ' ἔκρυβε χρυσάφι καὶ πετράδια. Ἡ προσωπικὴ του ἐνδυμασία καὶ ἡ πολυτελής ἐμφάνιση τοῦ ἦταν ἀδιάφορη. Ἦξερε ὅμως ποιά ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ βασιλικὴ του στολὴ καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ γίνεται σεβαστή. Ὅταν ὁ Σκληρὸς ὑποτίθεται ὅτι ἔσχασε νὰ βγάλει τὰ κόκκινα βασιλικά πέδιλα, ποὺ εἶχε φορέσει σὺν σφετεριστῆς τοῦ θρόνου, καὶ παρουσιάστηκε ἔτσι νὰ συνθηκολογήσει, ὁ Βασίλειος ἔκανε πὼς δὲν εἶδε, εἶπε νὰ κλείσουν πρὸς στιγμὴ τὸ παραπέτασμα τῆς σκηνῆς καὶ ὁ Σκληρὸς ν' ἀλλάξει πέδιλα. Ὅταν λοιπὸν ἡ πολυτέλεια ἦταν μέρος τοῦ βασιλικοῦ ἐπιβάλλοντος, τὴν παρεδέχετο ὁ Βασίλειος. Ἔτσι, αὐτὸς ποὺ περιποιήθηκε τὴ χήρα τοῦ νικημένου Ἰωάννου τῆς Βουλγαρίας, ποὺ ὑποσχέθηκε στίς κόρες τοῦ Σαμουήλ νὰ τὶς πλουτίσει μὲ βασιλικά δῶρα, ποὺ ἄφησε τοὺς στρατιῶτες του νὰ μοιραστοῦν ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀχρίδας, τῆς βουλγαρικῆς πρωτεύουσας, ἀπήτησε, ὅταν θὰ μπαίνει θριαμβευτῆς τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου στὴν Πόλη, νᾶναι ἡ ἐπισημότης καὶ ἡ πολυτέλεια ἀνάλογη μὲ τὸ γεγονὸς καὶ μὲ τὴν ἀναμονὴ τοῦ λαοῦ, ποὺ περίμενε νὰ δεῖ τὸν βασιλέα σ' ὅλη του τὴ μεγαλοπρέπεια. Ἄνοιξαν τὰ μεσαῖα θυρόφυλλα τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Βουλγαρίας Μαρία, καθὼς καὶ οἱ κόρες τοῦ Σαμουήλ καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Ἰωάννου

¹ Ἐκδ. Renauld, σελ. 23.

² Strategicon. Ed. Wassiliewsky et Jernstedt. Petropoli 1896, (σελ. 96 καὶ 65).

³ Στρουμνίτζα, Κεδρ. 460. Καστοριά, Κεδρ. 465.

περιπατοῦσαν μπρὸς στὸ ἄρμα του. Κι' αὐτὸς ἔβαλε ἓνα λοφίο ὑψηλὸ «τιάρρα ταινιωθεὶς ὀρθίῳ (λέει ὁ Ζωναράς, ποὺ δὲν τὸν ἀγαπᾷ), ἦν τοῦφαν καλεῖ ὁ δημῳδὸς καὶ πολὺς ἄνθρωπος, τῦφον, οἶμαι, ὠνομασμένην, ὥς τετυφῆσθαι ποιοῦσαν τοὺς ταύτη ἀναδουμένους».¹

Ὁ Schlumberger λέει πὼς ἡ τοῦφα ἦταν διάδημα πολὺ ψηλὸ μὲ λοφίο (aigrette), στολισμένη μὲ διαμάντια καὶ πετράδια.² Θὰ ἦταν κάτι σὰν αὐτό, ποὺ ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὸ κεφάλι του καὶ ποὺ ἔδειχνε πὼς ὁ Βασίλειος ἤξερε νᾶναι μεγαλοπρεπὴς ὅταν ἔπρεπε (ἔτος 1019).

Ἔτσι νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τὶς πράξεις τοῦ Βουλγαροκτόνου, κι' ἄς μὴν τὶς σχολιάζουν ἢ ἄς τὶς σχολιάζουν μὲ δυσμένεια οἱ χρονογράφοι του.

Παράφορος : Ζωηρὲς συγκινήσεις

Καὶ ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὴ βασιλείᾳ σύνεση ἀπὸ ἀνάγκη κι' ἀπὸ ἐπιβολὴ στὸν ἑαυτό του. Ἐκ φύσεως θὰ ἦταν ἄνθρωπος αὐθόρμητος, παράφορος καὶ μὲ ζωηρὲς συγκινήσεις. Εἰ δὲ μὴ δὲν ἐξηγοῦνται κάτι περίεργες ἀντιδράσεις σὲ ὀρισμένα περιστατικά, ποὺ μᾶς ἐκπλήττουν στὴ γενικὰ βαθυστοχάστη καὶ συνετὴ ὑπαρξή του. Ἐν πρώτοις, ὅταν κάτι τοῦ φαινότανε ἀστεῖο, ξεσποῦσε σὲ κάτι δυνατὰ γέλοια, ποὺ τράνταζαν ὅλο του τὸ σῶμα.³ Ἀς σημειωθεῖ πὼς γιὰ κανέναν ἄλλο Βυζαντινὸ βασιλέα δὲν ἔξερομε πὼς γελοῦσε. Οὔτε κὰν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ καταδέχτηκε νὰ περιγράψει τὸν πατέρα της σὲ μιὰ εὐθυμὴ στιγμή. Πρὸ πάντων ὁμως οἱ θυμοὶ τοῦ Βασιλείου ἦταν ἀκράτητοι. Δυὸ τέτοιοι ἄγριοι θυμοὶ μοῦ ἔρχονται στὴ μνήμη, ποὺ ἀναφέρονται σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μικρὴ λεπτομέρεια ἀπ' τοὺς ξηροὺς χρονογράφους καὶ ποὺ εὐγλωττα χαρακτηρίζουν τὴν ὀρμητικὴ ψυχὴ του. Ἐκεῖνη τὴν πρώτη του ἐκστρατεία κατὰ τῶν Βουλγάρων, ποὺ εἶχε ἐτοιμάσει μυστικά καὶ ποὺ ἦρθαν οἱ ἀνόητοι ἀριστοκράτες μὲ τὴν ψεύτικη εἰδηση, ὅτι τάχα ὁ Μελισσηνὸς ἐκάλπαζε πρὸς τὴν Πόλιν γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή, νὰ τοῦ μεταβάλουν σὲ φοβερὴ διάλυση τοῦ στρατοῦ (986), ἃς ἀναφέρομε πρώτη. Φτιάνει νικημένος καὶ σὰν φυγάδας στὴ Φιλίππουπολιν ὁ Βασίλειος καὶ βρίσκει τὸν Μελισσηνὸ στὴ θέσῃ του. Καλεῖ τὸν Κοντοστέφανο νὰ παρουσιαστῇ μπροστά του, σὲ μιὰ αἵθουσα ποῦταν στημένος θρόνος, καὶ τὸν κακίζει γιὰ τὰ ψέματά του, ποῦχαν φέρει τέτοια συμφορά. Μὲ ἀπίστευτὴ ἀναιδεια ὁ Κοντοστέφανος ἰσχυρίζεται ὅτι σωστὰ καὶ δίκαια εἶχε συμβουλευθεῖ τὸν βασιλέα. Τότε ὁ Βασίλειος ξεχνᾷ τὸ βασιλικὸ του ἀξίωμα καὶ δὲν ἀκούει παρὰ τοὺς νεανικοὺς του μῦς, ποὺ τρέμουν ἀπὸ θυμό. Δὲν πρόκειται ν' ἀναθέσει σ' ἄλλον τὴν τιμωρία· πηδάει ἀπ' τὸ θρό-

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 567.

² Ἐρπρέ II, σελ. 410.

³ Ψελλός. Ἐκδ. Renauld, σελ. 23.

νο, ρίχνεται ἀπάνω στὸν Κοντοστέφανο, τὸν ξαπλώνει στὴ γῆ καὶ τοῦ ξεριζώνει τοῦφες μαλλιά καὶ γένεια.¹

Παρόμοιος ἀκράτητος θυμός, περισσότερο ἀκόμη εὐνόητος, εἶναι ἐκεῖνος, πὺν περιγράφει ὁ Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων στὸ σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» (1715).² Γιὰ λόγους ἀρκετὰ δυσνόητους, ἂν ὄχι ἄγνωστους, ὁ πατριάρχης Σέργιος, μιμούμενος φαίνεται τοὺς ἄθλους τοῦ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ τὸν καιρὸ τοῦ Λέοντος ζ', διανοήθηκε νὰ ἀπαγορεύσει στὸν Βασίλειο τὴν εἴσοδο στὸ ναό. Αὐτὸς τότε, πὺν δὲν χωράτευε, σήκωσε τὸ χέρι του κ' ἐκατάφερε ἓνα φοβερὸ ράπισμα στὸ ἱερὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχῃ. Ὁ ἴδιος ὁ Δοσίθεος προσθέτει ὅτι δὲν ξέρει ἂν τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι ἀληθινὸ καὶ ἱστορικόν. Ἐδῶ ταιριάζει ὅμως ὅτι τὸ ἀνέκδοτο εἶναι ἱστορικότερο κι' ἀπ' τὴν ἱστορία. Ὁ μέγας αὐτοκράτορας μὲ τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα καὶ τὴ σκληρὴ μοναχικὴ ζωὴ, πὺν εἶχε ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτὸ του, γιὰ νὰ σώσει τὸ κράτος, βέβαια δὲν θὰ ἀνείχετο νὰ τὸν σταματήσει ὅποιοςδήποτε κι' ἂν ἦταν στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Καὶ σ' ἓναν ἄλλον ἱερωμένο φέρθηκε ἀπάνθρωπα πάνω στὸ θυμὸ του. Διέταξε νὰ κοπεῖ ἡ γλῶσσα τοῦ ἐπισκόπου Ζαχαρία, πὺν τοῦ εἶπε ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἦταν μάχιμοι καὶ ἰσχυροί. Φαντάστηκε ἐκεῖνη τὴ στιγμή ὅτι ὁ Ζαχαρίας εἶχε ἔρθει γιὰ νὰ τὸν φοβήσῃ.³

Ἄλλα δείγματα τοῦ ὀρμητικοῦ χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου δὲν νομίζω νὰ ὑπάρχουν. Βρῆκα ὅμως σημάδια εὐαισθησίας ὅχι ἀδιάφορα. Τὸ θέαμα ἀνθρωπίνων ὀστών, πὺν δὲν ἔτυχαν χριστιανικοῦ ἐνταφιασμοῦ, φαίνεται πὺς ταράζει τὴ δυνατὴ κατὰ τὰλλα ψυχὴ τοῦ αὐτοκράτορα. Δυὸ φορὲς σημειώνεται τὸ γεγονός. Τὸ 998 ὁ στρατηγὸς Δαμιανὸς Δαλασσηνός, δούκας τῆς Ἀντιόχειας, νικά τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς παίρνει τὴν Ἀπάμεια,⁴ μὰ κάποιος Βεδουῖνος τρυπάει προδοτικὰ μὲ τὴ λόγχη του τὸ στήθος τοῦ στρατηγοῦ· ὁ πανικὸς πὺν ἀκολουθεῖ φέρνει τὴν ἡττα καὶ τὴ σφαγὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ὁ Ἀραβας ἱστορικὸς Ἀμπουλφαράτς ἀπαριθμεῖ 10.000 χριστιανικὰ κεφάλια ποῦφεραν οἱ στρατιῶτες τοῦ Μωάμεθ στὸν καλὶφ τοῦ Καῖρου. Τὸ 999 ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος ἐκστρατεύει στὴ Συρία, γιὰ ν' ἀνυψώσει τὸ γόητρο τῆς Αὐτοκρατορίας, πὺν εἶχε καταρακωθεῖ στὴ μάχη τῆς Ἀπάμειας. Τὸ πέρασμά του ἀπ' τὴ θλιβερὴ πεδιάδα τὸν ταράζει· τὰ ὀστὰ τῶν στρατιωτῶν του, λέει ὁ Ὑαχίας, ἀσπρίζαν μέσα στὴν ἄμμο τῆς ἐρήμου. Καὶ ὁ Βασίλειος στέκεται καὶ κλαίει. Διατάσσει νὰ μαζευτοῦν ὅλα τὰ ὀστὰ

¹ Sch l u m b e r g e r, Ἑρπρέ II, σελ. 527.

² Σπανιότατο βιβλίον. Ὁφείλω τὴν πληροφορίαν στὸν σεβασμιώτατον Σάρδεων κ. Μάξιμον, ὁ ὁποῖος βρῆκε τὸ ἔργο στὴ Βιβλιοθήκῃ τῶν Πατριαρχείων καὶ ἀντέγραψε γιὰ μένα τὸ χωρίον.

³ Ἑρπρέ, σελ. 527.

⁴ Idem, σελ. 111.

σὲ μεγάλο λάκκο, νὰ ψαλοῦν τρισάγια καὶ νὰ κτιστεῖ ρημοκκλήσι πάνω στὸν κοινὸ τάφο.

Χρόνια ὕστερα καίτοι παρόμοιο μᾶς διηγοῦνται πάλι, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορά οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι. Καθὼς περνοῦσε ἀπ' τὸ Ζητοῦν (=Λαμία), γιὰ νὰ κατέβει στὰς Ἀθήνας τὸ 1019, βρέθηκε στὶς ὄχθες τοῦ Σπερχειοῦ, ἐκεῖ ὅπου τὸ 995 ὁ πιστὸς του στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς εἶχε πραγματικὰ ἐξοντώσει τὸ στρατὸ τοῦ Σαμουήλ. Τὰ ὁστᾶ ἔπειτα ἀπὸ 20 χρόνια, κειτάμενα στὶς ὄχθες, μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.¹ Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νᾶχε ὁ Βασίλειος τὴν ἴδια συγκίνηση, πὺν αἰσθάνθηκε μπρὸς στὰ λείψανα τῶν δικῶν του στρατιωτῶν. Εἶναι ὅμως καὶ τὸ λάθος τῶν ψυχρῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων νὰ μὴ μᾶς λένε παρὰ τὴν ξερὰ φράση «τὰ ὁστᾶ... θεασάμενος ἐθαύμασεν». Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ παραλλάξουν οὔτε νὰ τὸ ἀποσιωπήσουν, ὅτι στάθηκε ὁ Βουλγαροκτόνος καὶ συγκεντρώθηκε μπρὸς τὸ φρικτὸ θέαμα. Κάποιες ἀναμφισβήτητα ζωηρὲς ἀντιδράσεις θὰ παρουσίαζε ὁ μεγάλος βασιλέας μπρὸς σὲ τέτοια θεάματα, γιὰ νὰ μὴν παραλείψουν ν' ἀναφέρουν τὶς δυὸ σκηνὲς πὺν σημείωσα καὶ ἕνας Βυζαντινὸς καὶ ἕνας Σύρος χρονογράφος.

Τὸ περίεργο δὲ εἶναι ὅτι τὸ ρῆμα «λυποῦμαι» τὸ συναντᾷ κανεὶς πολὺ συχνὰ προκειμένου γιὰ τὸν Βουλγαροκτόνο, ἐνῶ δὲν νομίζω τόσο νὰ λέχτηκε γιὰ τοὺς προηγουμένους ἡγεμόνες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας : «τῇ λύπῃ συγχυθεὶς ὁ βασιλεὺς»,² «ὁ δὲ βασιλεὺς λυπηθεὶς ἀνεχώρησε»³ κλπ. Ὁ σπουδαῖος στρατηγὸς Θεοφύλ. Βοτανειάτης μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κλειδίου, καθαρίζοντας ἀπὸ ἐχθροὺς τὸ δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, πέφτει σὲ ἐνέδρα καὶ χάνεται αὐτὸς καὶ ὁ στρατὸς του, «ἅπερ μηνυθέντα τῷ βασιλεῖ πολλῆς αὐτὸν ἐνέπλησαν ἀθυμίας».⁴

Μὰ καὶ κάποια τρυφερότερα αἰσθήματα γνώρισε ὁ Βασίλειος. Ὅσο κι' ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει τὴ ρητορικὴ τοῦ Ψελλοῦ, ὅταν μᾶς ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τῆς αὐτοκράτειρας Ζωῆς τὴν ὥρα, πὺν τὸ πλοῖο τὴν ἔφερε πρὸς ἄγνωστο τόπο ἐξορίας, τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν θεῖο καὶ ὄχι τὸν πατέρα ἢ τὴ μητέρα θυμᾶται ἢ Πορφυρογέννητη σημαίνει τοῦλάχιστον πὺς ὁ Ψελλὸς ἢ ἐκεῖνος, πὺν τοῦ μετέδωσε τοὺς θρήνους της, ἤξερε καλὰ ὅτι ὁ Βασίλειος ἀγαποῦσε τρυφερὰ καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀνιψιά του Ζωή. Ἀπέναντι στὸ ὠραῖο χοριτσάκι, τὴ μικρὴ τότε Ζωή, ὁ Βουλγαροκτόνος εἶχε ἀληθινὲς διαχύσεις. Τὴν εἰκόνα μᾶς διατήρησε ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψελλοῦ. «Σὺ μὲν, ὦ θεῖε καὶ βασιλεῦ, βασιλικοῖς γεννηθεῖσαν εὐθὺς σπαργάνοις ἐκόσμησας καὶ τῶν ἀδελφῶν μᾶλλον ἔστερξας καὶ ἐτίμησας, ὅτι σοὶ καὶ τὴν θεάν εἶχον παρό-

¹ Κεδρηνός. *Εκδ. Βόννης II, σελ. 475.

² Idem II, σελ. 463.

³ Κεκαυμένου, ὡς ἄνωτ. σελ. 32.

⁴ Κεδρηνός II, σελ. 460.

μοιον, ὥς τῶν ἑωρακῶτων ἠκηκόειν πολλάκις, ἀλλὰ καὶ σύ με ὥς ἤδη γε καταφιλῶν καὶ ἀγκαλιαζόμενος, «σώζοιο, ἔλεγες, παιδίον, καὶ ἐπὶ μήκιστον ζήσαιο τοῦ τε ἡμετέρου γένους ζώπυρον καὶ τῇ βασιλείᾳ θεοπρεπέστατον ἄγαλμα». Ἀλλὰ σὺ μὲν οὕτως ἔτρεφες καὶ ἀνέτρεφες, καὶ μεγάλας ἐπ' ἐμοὶ τὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις ἐκέκτησο, ἐψεύσθης δὲ τῶν ἐλπίδων. Αὕτη τε γὰρ ἡτίμωμαι.... δέδοικα γὰρ μὴ καὶ θηρσὶ βρῶμα προθήσωσιν... ἀλλ' ἐφορώς ἀνῶθεν, καὶ παντὶ σθένει τὴν σὴν σῶζις ἀνεψιάν».¹

Ἄν παραδεχτοῦμε λοιπὸν τέτοιες οἰκογενειακὲς τρυφερὲς σκηνὲς μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς χαϊδεμένης του ἀνιψιᾶς μέσα στὸ παλάτι, γιατί θὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἀγάπη τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τὴν ἀδελφή του Ἄννα καὶ τοὺς δισταγμούς του νὰ τὴν δώσει σύζυγο στὸν ἄγριο καὶ διεφθαρμένο Βλαδίμιρο τοῦ Κιέβου, μὲ τὶς 300 παλλακίδες καὶ τὰ τόσα ἐγκλήματα; Ὁ Schlumberger γράφει ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ Βυζαντινὴ ὑπερηφάνεια ὑποφέρει στὴν ἰδέα μιᾶς πορφυρογέννητης νὰ παντρευτεῖ ἕνα Σκύθη. Δὲν εἶναι ἀπλούστερο νὰ φανταστοῦμε πὼς μετὰ τὴν ἀποσόβηση τοῦ μεγάλου κινδύνου τῆς στάσεως τοῦ Βάρδα Φωκά, ὅποτε ἡ αὐτοκρατορία εἶχε ὑποστηριχτεῖ ἀπ' τοὺς 6.000 Βαράγκους, πού τοῦ ἔστειλε ὁ Βλαδίμιρος τὸ 986, ὁ Βασίλειος κοιτάει νὰ σώσει τὴν ἀδελφή του ἀπὸ μιᾶς ζωῆς, πού θάταν μιᾶς σκληρῆς καταδίκης; Ἀλλὰ δὲν πέτυχε, γιατί ὁ Βλαδίμιρος μεταχειρίστηκε τὰ μεγάλα μέσα. Τὸ 988 πολιόρκησε, κατέλαβε καὶ λεηλάτησε τὴν ἀκμάζουσα ἑλληνικὴ πόλη Χερσῶνα καὶ ἀπειλῆσε τὸν Βασίλειο ὅτι θὰ ἔκανε τὸ ἴδιο καὶ στὴν Πόλη, ἂν ἡ Ἄννα δὲν τοῦ στελνότανε γιὰ σύζυγος. Καὶ καθὼς τὸ λείε μὲ περιέργη ἐλικοκρίνεια τὸ ρωσικὸ Χρονικὸ τοῦ Νέστορος: «Οἱ αὐτοκράτορες ἀκούσαντες τὴν ἀπειλὴν ταύτην κατελήφθησαν ὑπὸ θλίψεως καὶ φόβου καὶ εὐρέθησαν ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ, διότι αὕτη ἡ Ἄννα ἔτρεμεν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ γάμου μετὰ τοῦ Ρώσου εἰδωολάτρου ἡγεμόνος».

Τοῦ βάζουν λοιπὸν ὥς ὅρο νὰ βαφτιστεῖ αὐτὸς καὶ ὁ λαὸς του, κι' ἀφοῦ ὁ Ρῶσος τὸ παραδέχτηκε, «παρεκάλεσαν τὴν Ἄνναν νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν τοῦ γάμου».² Καὶ πάλι θὰ ποῦμε πὼς ὅσο κι' ἂν οἱ χρονογράφοι παραλλάσσουν καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀμφιβάλλουν, μένει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν στέργει εὐκόλα σὲ μιᾶς τέτοια θυσία τῆς ἀδελφῆς του γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Χρειάστηκε ν' ἀκούσει τὴν καταστροφὴ περίφημης ἑλληνικῆς πόλεως, γιὰ νὰ «παρακαλέσει» τὴν Ἄννα νὰ μὴν ἐπιμένει στὴν ἀρνησὴ της.

Ἡ συμπεριφορὰ του μ' αὐτὲς τὶς δυὸ κοπέλλες τῆς οἰκογενειᾶς του μ' ἔκαναν νὰ πιστεύω πὼς ἡ ἀνάκληση τῆς μητέρας του Θεοφανῶς στὸ πα-

¹ Renauld I, σελ. 99.

² Μτφρ. Καρολίδου εἰς τὸν β' Τόμον (σελ. 181) ἱστορίας Παπαρηγοπούλου, ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη.

λάτι δική του ἀπαίτηση ἦταν καὶ ὅχι ἰδέα τοῦ Βασιλείου τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἴσως ὁ εἰκοσάχρονος πιά νέος νὰ κατάλαβε τὸ δρᾶμα τῆς μητέρας του καὶ μόλις πέθανε ὁ ἀχάριστος ἐραστής, πού τὴν εἶχε περιφρονήσει καὶ ἐξορίσει, ὅταν ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου ἦταν μικρός, αὐτὸς τὴν καλεῖ νᾶρθαι νὰ ζήσει στὸ παλάτι κοντὰ στὰ παιδιὰ της.¹

Ἄν καὶ βέβαια ἐξ ἄλλου μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ πὼς ὁ Παρακοιμώμενος μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν, ἂν ἦταν δική του πρωτοβουλία, θέλησε νὰ κολακεύσει τοὺς νεαροὺς ἡγεμόνες καὶ νὰ τοὺς πείσει γιὰ τὴ συμπάθειά του πρὸς τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια.²

Ἄν βάλομε καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς δυσμένειας τοῦ Παρακοιμωμένου στὸ κεφάλαιο τῶν σχέσεων τοῦ Βασιλείου Β' μὲ τὴν οἰκογένειά του (ξέρομε ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος, νόθος γιὸς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἦταν μεγάλος θεῖος τοῦ Βουλγαροκτόνου), θὰ μπορέσουμε ἀπ' τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα νὰ δοῦμε ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίστασιν σεβάσθηκε μὲ κάποιο τρόπο τὸν ἄνθρωπο τῆς οἰκογενείας του. Καὶ ἂν παραδεχτοῦμε αὐτὰ πού γράφει ὁ Ψελλός: «ἤχθητο αὐτῷ καὶ παντοδαπὸς ἦν μισῶν καὶ ἀποστρεφόμενος», ὑπάρχει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος αἰσθανότανε πὼς ἦταν πιά σὲ ἥλικία νὰ κυβερνήσῃ τὴ χώρα καὶ δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ ὑπὸ κηδεμονίαν. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον, πού ἔγιναν τὰ πράγματα, ἀκολουθώντας πάντα τὸν ἴδιο τὸν Ψελλό, δὲν βρίσκω οὔτε σκληρότητα, οὔτε μνησικακία νὰ δείχνουν, ἀλλ' ἀπεναντίας κάποιο σχετικὸ σεβασμό. Τὸν ἀπομάκρυνε πρῶτα ἀπ' τὰ πράγματα ὀρίζοντας τόπο ἐξορίας κάποιο σημεῖο τοῦ Βοσπόρου (δὲν ξέρομε ποῖο), πρᾶγμα πού δὲν φαίνεται καὶ τόσο σκληρό. Ἐπειτὰ κάθισε μόνος του ὁ Βασίλειος νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ κρίνῃ τὸ ἔργον τοῦ Παρακοιμωμένου. Ὅσα βρῆκε χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γιὰ τὸ κράτος τὰ σεβάσθηκε καὶ οὔτε καταδέχτηκε νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλη μορφή, γιὰ νὰ φανοῦν τάχα δικά του ἔργα (ἃς προσέξομε τὸ ρῆμα «οὐκ ἡΐσιον παραποιεῖν»). Ὡς πρὸς τὶς εὐνοίας πρὸς φίλους, ἐξήτασε ἂν τὶς ἄξιζαν. Ἄν ναι, τοὺς τὶς ἄφινε, ἂν ὅχι, ἔκανε πὼς τὶς ἀγνοοῦσε. Εἶχε ὅμως χτίσει στὴν Πόλιν μιὰ πολυτελεστάτη μονὴ ὁ Παρακοιμώμενος καὶ τὴν εἶχε προικίσει μὲ τόσα κεφάλαια, ὥστε ζοῦσε ἀνεξάρτητη. Αὐτὰ δὲν τὰ ἀνέχθηκε ὁ Βασίλειος. Τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἄφησε νὰ μένουν μέσα, ἀλλὰ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ζοῦν εἰς τὸ ἐξῆς ἐργαζόμενοι. Ἀστειεύτηκε μάλιστα στὴν περίστασιν αὐτὴ λέγοντας ὅτι ἡ μονὴ θὰ τοὺς ἦταν τώ-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 416: «ὁς (= ὁ Παρακοιμώμενος) ἅμα τε περιῆλθεν εἰς τοὺς παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ τὸ κράτος, καὶ ἅμα ταχυδρομοὺς ἐπέμψας ἀγει τὴν αὐτῶν μητέρα ἀπὸ τῆς ὑπερορίας εἰς τὰ βασίλεια». Ὁ Ὑαχίας ὁμοίως (ἴδε ἀνωτέρω. Τόμος Α' σ. 831 καὶ Τόμος Β' 371) ἐπιμένει ὅτι ὁ Βασίλειος Β' ἐκάλεσε τὴν μητέρα του πίσω στὸ παλάτι.

² Ἴδε κατωτέρω (σ. 266), ὅπου ὁ Βασίλειος φαίνεται ὅτι συνεργάζεται μὲ τὴν μητέρα του.

ρα ὄχι «μοναστήριον», ἀλλὰ «φροντιστήριον», γεμάτη φροντίδες δηλ. θὰ γίνονταν ἡ ζωὴ μέσα στὸ ἴδρυμα χωρὶς πόρους. Ὡς πρὸς τὰ πολυτελῆ ἐπιπλα, τοὺς πολύτιμους λίθους (πάνω στὰ λειτουργικὰ σκεύη, φαντάζομαι), τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἄφησε στὸ μοναστήρι τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἄν σκεφθοῦμε τώρα ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος εἶχε καὶ συνωμοτήσει κατὰ τοῦ Βασιλείου, θὰ βροῦμε τὰ ἐναντίον του μέτρα ἐπιεικέστατα. Τώρα, ἂν ἡ πολὺ εὐαίσθητη φιλοτιμία τοῦ παλαιοῦ σατράπη τοῦ παλατιοῦ ὑπέφερε τόσο, ὥστε νὰ τὸν φέρει στὸν τάφο, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ καταλογιστεῖ σὰν φοβερὴ ἀπανθρωπία στὸ Βασίλειο. Ἀπεναντίας, ἂν συγκρίνομε τὴν ἐξορία ἢ μᾶλλον τὴν ὑπερορία ἀπ' τὴν Πόλιν μὲ τὶς ἀτιμωτικὲς πομπές, τὶς τυφλώσεις καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλλαν στοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς ἐχθροὺς, θὰ βροῦμε τὸν Βασίλειο πολὺ ἐπιεικῆ.

Ἀπάνθρωπος ;

Εἶναι τώρα ἡ στιγμή νὰ πραγματευθοῦμε τὸ ζήτημα τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι κατακρίνουν τὸν Βασίλειο, καὶ νὰ δοῦμε πῶς τὸν κρίνουν οἱ σύγχρονοί του καὶ τέλος νὰ ζητήσουμε τὴ δίκαια κρίση. Ἐν πρώτοις κανένας Βυζαντινὸς συγγραφέας δὲν τὸν ἀποκαλεῖ ἄγριο ἢ ἀπάνθρωπο. Εἶναι ἀλήθεια νὰ γελάει κανεὶς μὲ τὴν ἀνθρώπινη κρίση. Οἱ Βυζαντινοὶ κατηγοροῦν σκληρὰ τὸν Βασίλειο, γιατί δὲν ἀγαποῦσε τοὺς λογίους, γιατί περιφρονοῦσε τὴν καλλιέργειάν καὶ γιατί δὲν θέλησε νὰ καταργήσει τὸ ἀλληλέγγυον σ' ὅλο τὸν τὸ βίον, ἀλλ' ὅτι διέταξε τὴν τύφλωση 15.000 ἀνθρώπων, αὐτὸ τὸ διηγοῦνται ἀφηγηματικὰ σὰν τὸ ἀπλούστερο τῶν πραγμάτων. Ἀφοῦ περιγραφεῖ ἡ μάχη τοῦ Κίμβας Λόγγου ἢ Κλειδίου¹ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἐαλωκότας τῶν Βουλγάρων, ἀμφὶ τὰς ἰέ, ὡς φασιν, ὄντας χιλιάδας, ἀπετύφλωσε καὶ ἐκάστην ἐκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ' ἐνὸς μονοφθάλμου ὀδηγεῖσθαι κελεύσας εἰς τὸν Σαμουὴλ ἀποπέμπει». Ἐπεταὶ ὁ θάνατος τοῦ Σαμουὴλ χωρὶς κανένα σχόλιο. Μὲ ἄλλες λέξεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια ξηρότητα καὶ χωρὶς σχόλια, μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ζωναρᾶς 100 χρόνια ἀργότερα τὴν ὁμαδικὴν τύφλωση.² Ὡς πρὸς τὸν Ψελλό, οὔτε τὸν Βουλγαρικὸ πόλεμον λεπτομερῶς περιγράφει οὔτε καὶ τὸ ἐγκλημα ἀναφέρει, αὐτὸς ποὺ κατηγοροῦσε τὸν Βασίλειο γιὰ ἀνθρώπο μὲ μεγάλα μίσση, ἐπειδὴ ἔστειλε τὸν Παρακοιμώμενον νὰ ζήσει κάπου στὸ Βόσπορον χωρὶς πλοῦτη. Τὸ νὰ μὴ τὸ εἶχε κάπου διαβάσει τὸ φοβερὸ περιστατικόν, τὸ νὰ μὴν τὸ εἶχε ἀκούσει εἶναι ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον τὸ ἀναφέρει ὁ σύγχρονός του Σκυλίτζης. Πιθανὸν ὅμως καὶ νὰ μὴ τὸ πίστεψε ὁ κακοῦ μὲν χαρακτῆρος, ἀλλ' εὐφυνέστατος αὐτὸς Ψελλός. Ὁ Παπαρηγόπουλος ὅμως προσπαθεῖ νὰ τὸ δι-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 457.

² Ζωναρᾶς III, σελ. 564.

καιολογήσει λέγοντας — και δικαίως — πώς η τύφλωση την εποχή του Βασιλείου ήταν κάτι παραδεδομένο. Και για να είναι πιο πειστικός, αναφέρει σφαγές, που έγιναν στην πολιτισμένη Ευρώπη του 16ου αιώνα στους θρησκευτικούς πολέμους, έγκλημα, που τίποτα δεν δικαιολογεί.¹ "Ας προσθέσουμε πώς τύφλωση την εποχή εκείνη θεωρείτο ποινή ελαφρότερη απ' το θάνατο και ότι οι άκρωτηριασμοί στην παλαιά νομοθεσία θεωρούνται έπιεικη και προστατευτικά μέτρα. Και παρ' όλα ταύτα η δμαδική αυτή τύφλωση όλόκληρου στρατού παραμένει ένα αφάνταστο και βαρβαρότατο έγκλημα. "Ας προχωρήσουμε όμως.

Ός προς έμένα δεν άρνούμαι απόλυτα το γεγονός· ένα μου φαίνεται δύσκολο, αν όχι αδύνατο, το ότι τυφλώθηκαν συγχρόνως 15.000 και το ότι τέτοια φοβερή έγχείριση σε τέτοιον αριθμό στρατιωτών δεν έφερε μολύνσεις, που να μην απομείνει ένας να παρουσιαστεί στον Σαμουήλ· αυτό μου φαίνεται άκατανόητο.

Έξ άλλου πώς ο Βασίλειος θά άπεφάσισε μια για πάντα να επιβάλει μια έντυπωσιακή ποινή στους Βουλγάρους, ώστε επί τέλους να ήσυχάσει το κράτος απ' τις επιδρομές του και τις καταστροφές, που έρήμωναν τον τόπο, ήδη απ' την εποχή του Λέοντος του Σοφοϋ, χωρίς σχεδόν διακοπή — αυτό το μπορούμε να το θεωρήσουμε βέβαιο.

Το περιστατικό του Κίμβα Λόγγου δεν είναι η μόνη απάνθρωπη πράξη, που αναφέρεται στην ιστορία του Βουλγαροκτόνου. Οι μετατοπίσεις πληθυσμών, για να προλαμβάνει επαναστάσεις, δεν μετριοϋνται πιά· τόσες φορές αναφέρονται στα παλαιά κείμενα. Άλλά το έξης είναι χαρακτηριστικό και των τρομερών περιστάσεων, μέσα στις όποιες βρίσκονταν ο Βασίλειος, και του τρόπου, με τον όποιον αντιδρούσε. Το 994 του έφτασε η είδηση για τη μεγάλη συμφορά του Μιχαήλ Βούρτζη και του Λέοντος Μελισσηνού στις όχθες του Όρόντη. Ό Μπαγκουτεκίν, ό στρατηγός του καλίφη του Καΐρου κυριαρχούσε, δεσπότης αναμφισβήτητος, σ' όλη τη Συρία. Ό έμίρης του Χαλεπιού, σύμμαχος του αυτοκράτορα, πολιορκημένος απ' τους Αϊγυπτίους στέλνει πρεσβεία στον Βασίλειο: «Έλα, μεγάλε αυτοκράτορα του Ρούμ, μόνο στο άκουσμα πώς πλησιάζεις θά φύγει ό έχθρός. Σκέψου πώς αν πέσει το Χαλέπι πέφτει και η Άντιόχεια σε λίγο».²

Και η πρεσβεία βρίσκει τον Βασίλειο στη Βουλγαρία, στα πεδία εκείνα του πολέμου, που δεν επρόκειτο να ήσυχάσουν πριν απ' τα 1019. Ήταν πιά Όκτώβριος, αλλά ό Βασίλειος δεν διστάζει, παίρνει μια απ' τις αϋθόρμητες εκείνες αποφάσεις, που μελετήσαμε. Ξέρει την καταστροφή των στρατηγών του, τρέμει μην πέσει το Χαλέπι. Άπ' τη Βουλγαρία στη Συρία φτάνει χωρίς να πάρει άναπνοή μέσα στο χειμώνα (994 - 995). Οι Άρα-

¹ Έκδ. Έλευθερουδάκη. Τόμος 5, σελ. 194.

² S c h l u m b e r g e r, Έρρορέ II, σελ. 86.

βες χρονογράφοι λένε πὼς ἀπ' τὴν Πόλη ὡς τὸ Χαλέπι, περνώντας τὶς κλεισοῦρες τοῦ Ταύρου, ἔκανε μόνο δεκαπέντε μέρες, γιατί διέταξε νὰ διαλεχτοῦν μὲ τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ 40.000 μουλάρια, ἕνα γιὰ κάθε στρατιώτῃ καὶ τὰλλα γιὰ τὶς ἀποσκευές. Ἡ ταχύτητα σάστισε τὸν ἐχθρό. Ἦταν κάτι σὰν αὐτό, ποὺ εἶδαμε στὶς ἡμέρες μας, τὰ μηχανοκίνητα στρατεύματα τοῦ Χίτλερ. Τὸ Χαλέπι ἐλευθερώθηκε, οἱ Αἰγύπτιοι σαρώθηκαν ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρου στὴν Ἄνω - Συρία, ἀλλὰ μὲ πόσους κόπους! Καὶ τί ἀγωνία γιὰ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ξέρει πὼς εἶχε ἀφήσει τὶς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Βουλγάρων χωρὶς τὴ δική του ἀρχηγία καὶ παρουσία! Σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη στιγμή ἄρχιζε νὰ παρενοχλεῖται ἀπὸ Βεδουίνους, οἱ ὁποῖοι σκότωναν καὶ λήστευαν τοὺς ἱππεῖς του, ποὺ ἦταν δύσκαμπτοι μὲ τὸ βαρὺ τους ὄπλισμό. Τότε διέταξε πάση θυσίᾳ νὰ ζωγραφηθοῦν κάμποσοι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πειρατὲς τῆς ἐρήμου. Πράγματι τοῦ ἔφεραν σὲ λίγο καμμιά σαρανταριά ἀπ' αὐτούς. Διέταξε νὰ τοὺς κόψουν καὶ τὰ δυὸ χέρια καὶ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλευθέρους. Τὴν τύχη αὐτῶν τῶν δυστυχισμένων τὴν μαντεύομε, καθὼς καὶ τὸν τρόπο, ποὺ θὰ διαδόθηκε σ' ὅλη τὴ φυλὴ τῶν Βεδουίνων. Ἀποτέλεσμα: ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή γλύτωσε ὁ στρατός του ἀπ' τὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀπελατῶν κι' ἀφῆθηκε ἀνενόχλητος νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξιν στὴ Συρία καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὸ Βουλγαρικὸ μέτωπο. Αὐτὴ ἡ τραγικὴ τίχη τῶν σαράντα Βεδουίνων μοῦ ἐπιβάλλει μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν αἱματηρὴ νίκη τοῦ Κίμβα - Λόγγου. Ὁ Βασίλειος θὰ διέταξε καὶ ἐδῶ κάτι παρόμοιο ὅπως στὴ Συρία: «Τυφλώστε τοὺς πρώτους αἰχμαλώτους, ποὺ θὰ συλλάβετε — θὰ εἶπε στοὺς στρατιῶτες του — καὶ ἀφήστε τοὺς ἐλευθέρους». Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς αἱματωμένους τυφλοὺς ἄλλοι θὰ βρέθηκαν νεκροὶ στὶς ἐρημιές, ἄλλοι θὰ σύρθηκαν στενάζοντας μέσα στὴ χώρα ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, κι' ὅλο θὰ μεγάλωνε ἡ ἀπαίσια φήμῃ ἐκείνου, ποὺ ὀνομάστηκε «Βουλγαροκτόνος»: «Ὁχι μόνο σὲ μᾶς, θάλεγαν οἱ τυφλοὶ, ἀλλὰ σὲ πλῆθος κόσμου, σ' ὅλο τὸ στρατό μας αὐτὰ ἔκανε ὁ μέγας τσάρος τῆς Πόλης», καὶ διαδόθηκε ἡ συνολικὴ ἐκτέλεση. Αὐτὸ γύρευε κι' ὁ Βασίλειος: νὰ παραλύσει τὸ Βουλγαρικὸ λαὸ ἀπ' τὸν τρόπο. Καὶ τὸ κατόρθωσε. Ἡ φήμῃ καὶ κάποια θλιβερὴ συντροφιά τυφλῶν θὰ ᾤφτασε ὡς τὸν Σαμουὴλ καὶ δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ δεῖ κανεὶς 15.000 τραγικὰ ἀόμματα πρόσωπα γιὰ νὰ πάθει συγκοπή.

Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψιν συνάδει μὲ τὰ προηγούμενα, δηλ. μὲ τὴ σοβαρὴ ἀριθμητικὴ μείωση τῶν τυφλώσεων. Μετὰ τὴ μάχη τοῦ Κίμβα Λόγγου ὁ Βουλγαρικὸς πόλεμος διήρκεσε ἀκόμη 4 χρόνια καὶ μάλιστα καὶ μὲ μιὰ ἥττα ἐνὸς στρατηγοῦ τοῦ Βασιλείου. Πόσο λοιπὸν στρατὸ διέθετε αὐτὸ τὸ μεσαιωνικὸ κρατίδιο, γιὰ νὰ ἔχει χάσει 15.000 ἄνδρες καὶ νὰ κρατεῖ σοβαρὴ ἀντίσταση ἐπὶ χρόνια πάνω στὰ βουνά; Συμπεραίνομε λοιπὸν πὼς μερικὲς δεκάδες τυφλωμένων ἤρκεσαν, ὅπως καὶ στὴ Συρία, γιὰ νὰ δοθεῖ στὴ Βουλγαρία τὰ ἀποφασιστικὸ πλῆγμα.

Καί ἐν τούτοις, γιά νά ἔχομε μιὰ ἀκριβή ιδέα γιά τόν Βουλγαροκτόνο καί γιά νά μὴ τὸν μεταβάλομε σὲ μεγάλο φιλάνθρωπο, πρέπει νά διεξέλθομε ὅλες του τὶς ἀπάνθρωπες πράξεις, τοῦλάχιστον ὅσες καί ὅπως μᾶς τὶς μετέδωσαν τὰ παλαιὰ κείμενα. Ὅταν τὸ 992 ὁ κουροπαλάτης καί φίλος τοῦ Βασιλείου Δαυίδ, ὁ ὁποῖος δολοφονήθηκε ἀπ' τοὺς ἀριστοκράτες τῆς χώρας του, τὸν ἄφησε κληρονόμο ὅλης τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν κληρονομία, τιμώρησε παραδειγματικὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰλαρίωνα καί τοὺς τιτουλάρχους, ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὸ φόνο. Μιὰ βαρεῖα πέτρα τοὺς ἔδεσαν στὸ λαιμὸ καί τοὺς ἔριξαν στὴ θάλασσα.¹ Αὕτῃ ὅμως δὲν εἶναι ἀπ' τὶς σκληρότερες θανατικὲς ποινές. Ἀγριο τέλος ἔχει ἕνα ἄλλο περιστατικό: ἡ στάσις δύο στρατηγῶν. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς, γιὸς τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου Βάρδα, ποὺ τόσο εἶχε φέρει σὲ κίνδυνο τοὺς δύο τότε νεαρότατους βασιλεῖς, καί ὁ Νικηφόρος Ξιφίας, ἕνας ἀπ' τοὺς λαμπρότερους στρατηγούς τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου, ἐπαναστατοῦν στὴν Καππαδοκία κατὰ τοῦ γέροντα πατὴρ Βασιλείου τὸ 1022. Ὁ αὐτοκράτορας βρίσκονταν ἐκεῖνη τὴ στιγμή στὴν Τραπεζοῦντα, γιά νά τακτοποιήσει τὴν κληρονομία τοῦ κουροπαλάτη Δαυίδ. Εἶχε νικήσει τὸν ἀντιπῶν τοῦ Δαυίδ Κρόρκι (ἢ Γιώργη), βασιλίσκο τῆς Ἀβασγίας,² καί εἶχε ξεκινήσει μὲ τὸ στρατό του ἀπ' τὴν Τραπεζοῦντα μὲ κατεύθυνση τὸν Καυκάσο, ὅταν βρέθηκαν ὅλοι σὲ κίνδυνο. Στὰ νῶτα τοὺς ὅλη ἡ Ἀνατολή συνωμοτοῦσε ἐναντίον τοὺς καί κατὰ μέτωπον ὁ ἄρχοντας τῆς Ἀβασγίας, ποὺ δῆθεν ἔκλεινε συνθήκη μὲ τὸν αὐτοκράτορα, πραγματικὰ προσπαθοῦσε νά τὸν τραβήξει στὰ δικά του ἐδάφη, μέσα στὰ βουνά, γιά νά τὸν δολοφονήσει. Μεγάλη ταραχὴ κατεῖχε τὸ στρατόπεδο, λείει ὁ Σκυλίτζης. Εὐτυχῶς μεταξὺ τῶν δύο ἐπαναστατῶν παρουσιάστηκε διαφωνία καὶ προδοσία· ὁ Ξιφίας δολοφονεῖ τὸν Φωκά. Κατὰ μέγα μέρος διαλύεται ὁ στρατὸς τῶν συνωμοτῶν καί ὁ Ξιφίας συλλαμβάνεται. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος θυμᾶται τὶς μέρες, ποὺ ὁ Ξιφίας πολεμοῦσε δίπλα του στὴ Βουλγαρία, καί ἡ ποινὴ δὲν εἶναι σκληρή. Ὁ στρατηγὸς θά ζήσει ἀπὸ δῶ καί πέρα σὰ μοναχὸς στὴ νῆσο Ἀντιγόνη. Ὁ Κρόρκι ὅμως τῆς Ἀβασγίας δὲν παραδίδεται, ἀλλὰ μὲ ἀκροβολισμοὺς τοῦ ἱππικοῦ του προσπαθεῖ νά ἐλκύσει τὸν αὐτοκράτορα σὲ ἐνέδρα. Ἐπὶ τέλους δίδεται μάχη καί ὁ Βασίλειος νικᾷ. Τότε ὑπόσχεται χρηματικὴ ἀμοιβὴ σὲ κάθε στρατιώτῃ, ποὺ θὰ τοῦ φερενε κεφάλια Γεωργιανῶν ἱππέων. Καί στήνονται ἀπ' τὰ κεφάλια ἀπαίσιτοι σωροὶ κατὰ μῆκος τῆς δημοσιᾶς, γιά νά φοβηθοῦν πιά οἱ ἀνυπότακτοι αὐτοὶ ἄνθρωποι καί νά μὴν ξαναεπαναστατήσουν.³ Ὁ μεγάλος βασιλέας, ποὺ ἦταν πιά 66 ἐτῶν καί ποὺ στὴν τελευταία του αὐτὴν ἐκστρατεία εἶχε πάλι νά νικήσει

¹ Schlumberger, *Épopée II*, σελ. 195.

² Κεδρηνὸς II, σελ. 477.

³ Schlumberger, *Épopée II*, σελ. 528.

στάσεις καὶ προδοσίες, δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ κριθεῖ πολὺ αὐστηρὰ γιὰ τὰ τρομακτικὰ αὐτὰ τρόπαια.

Νομίζω ὅτι τώρα, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶδαμε, ἔχομε τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσουμε τὰ γεγονότα ὑπὸ ἄλλο φῶς. Ἄν ἀναλογιστοῦμε πόσα δυσάρεστα συνέβηκαν σ' αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα, ποὺ δὲν γνώρισε παρὰ κακοδαμονίες καὶ κατώρθωσε μὲ τὴν ἐνεργητικότητά του νὰ τὶς μετατρέψει ὅλες σὲ εὐδαιμονίες γιὰ τὸ κράτος κρατῶντας γιὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸν πόνο καὶ τοὺς κόπους, τότε θὰ μᾶς φανεῖ δίκαιος καὶ μάλιστα συχνὰ ἔτοιμος νὰ συγχωρήσει.

Δίκαιος καὶ ἀμνηστικός

Αὐτὸν τὸν Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸν συγχώρησε, μ' ὅλο πού, ὅταν ὁ Βασίλειος πιά ἦταν ἕνας ἀσπρόμαλλος στρατιώτης, αὐτὸς τὸν εἶχε φέρεи στὰ πρόθυρα τῆς καταστροφῆς. Μὰ θὰ συλλογίστηκε, φαίνεται, ὁ Βασίλειος πὼς ὁ νεαρὸς βασιλίσκος εἶχε κι' ἕνα δίκιο· ἀκτῆμονα σχεδόν, χωρὶς νὰ φταίει, τὸν ἄφινε ἢ διαθήκη τοῦ θείου του. Γι' αὐτό, καθὼς φαίνεται, ὁ μεγάλος του ἀντίπαλος τοῦ ὅσσε κάποιες μικροῖδιοκτησίες, ἐκτάσεις καὶ μικρὰ χωριά στὸ βάθος τῆς Ἰβηρίας καὶ πῆρε μόνο ὀμηρο, φοβούμενος πάντα νέα ἀποστασία, τὸ μικρὸ του γιό, ἡλικίας μόλις τριῶν ἐτῶν.

Κατανόηση βέβαια μαρτυρεῖ ἀλίη ἢ συγγνώμη τοῦ αὐτοκράτορα, ὅταν ἀμέριστη σβύνει τὰ παίσματα τῶν ἐνόχων. Παράδειγμα ἐκείνοι οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, ποὺ τὸν εἶχαν κατακουράσει μὲ τὶς ἀποστασίες τους, γι' αὐτό, ὅταν τοὺς συνέλαβε μετὰ τὴν ἡττα τοῦ Φωκά, σχεδίαζε νὰ τοὺς πομπεύσει μέσα στὴν ἀγορὰ χωρὶς νὰ τοὺς σκοτώσει, ἀλλὰ θὰ τελείωνε πιά γι' αὐτοὺς κάθε στρατιωτικὴ ἢ ἄλλη σταδιοδρομία. Τότε ὁ ἕνας, ὁ Θεόγνωστος, ἀγρίεψε κ' ἐξεστόμισε κατὰ τῶν βασιλέων, ποὺ ἦταν παρόντες, ὕβρεις καὶ χλευασμούς. Ὁ ἀδελφός του Λέων τὸν παρακαλεῖ νὰ σωπάσει, ἀλλ' αὐτὸς ἐξακολουθεῖ τὸν καθικετεύει μὲ δάκρυα κι' αὐτὸς τόσο χειρότερες ἀπρέπειες ξεφωνίζει, ὥς ποὺ ὁ Λέων σηκώνει τὸ μαστίγιό του καὶ κτυπᾷ τὸν ἀδελφό του. Ὁ Βασίλειος, ποὺ ὥς τότε σώπαινε κ' ἐκοίταζε, εἶπε: «Δῆτε, φίλοι μου, ἀπὸ ἕνα ξύλο καὶ σταυρὸς μπορεῖ νὰ γίνει καὶ φικιάρι». Καὶ διέταξε ὁ Λέων νὰ μὴ πομπευθεῖ, ἀλλὰ ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερος. Ξέρομε πὼς ἀργότερα ὁ Βασίλειος ἐμπιστεύθηκε στὸν πρῶν στασιαστὴ τὴν ἀρχηγία σπουδαίων στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Καὶ τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴ συγγνώμη, ποὺ ἔδωσε ἀκέραια καὶ δαψιλῇ στὸν τόσον ἐπικίνδυνο Βάρδα Σκληρό, ὅταν ἦλθε νὰ παραδοθεῖ. Εὐτυχῶς αὐτὴ ἡ σκηνὴ εἶναι ἀπ' τὶς λίγες, ποὺ οἱ χρονογράφοι θέλησαν νὰ μᾶς ἀναπαραστήσουν. Μιλήσαμε ἤδη γιὰ τὰ κόκκινα πέδιλα, ἀλλὰ ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Σκυλίτζης μᾶς λένε ἀκόμη πὼς ὁ Βασίλειος πρότεινε τὴ συμφιλίωση καὶ ὅτι ὁ Σκληρὸς ξεκίνησε γιὰ τὴ βασιλικὴ σκηνή, ἀλλ' ὅτι στὴ διαδρομὴ «ἐ-

πλήγη ἀπὸ ἀορασίαν» καὶ προχωροῦσε ἀργὰ ὀδηγημένος ἀπὸ ἄλλους. Καὶ λέει τότε ὁ βασιλέας, ὁμολογώντας σὲ αὐθόρμητη γλώσσα τὰ ὅσα εἶχε τραβήξει· αὐτὸς ποὺ «ἐφοβούμην καὶ ἔτρεμον, χειραγωγούμενος ἔρχεται». Ὁ Ψελλὸς προσθέτει πὼς σηκώθηκε καὶ τὸν φίλησε τὸν πρῶν στασιαστή, ἥπιε ἀπ' τὸ ἴδιο ποτήρι, γιὰ νὰ δείξει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὸν δηλητηριάσει, καὶ ὅταν ὁ ἄλλος αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀποστασία, ὁ Βασίλειος τὸν διέκοψε λέγοντας πὼς ὅ,τι ἔγινε ἔγινε καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ θλιβερὰ ἦταν καμώματα τοῦ Σατανᾶ. Τώρα ἐκεῖνο, ποὺ θὰ μπορούσε ὁ Σκληρὸς νὰ κάνει γι' αὐτόν, θάταν νὰ τὸν συμβουλεύσει πὼς νὰ προλαμβάνει τέτοιες στάσεις στὸ στρατό. Κολακευμένος ὁ Σκληρὸς ἐκφράζει καθαρὰ ὅ,τι σκέπτεται· κανεὶς ποτὲ στρατηγὸς νὰ μὴν ἀποκτᾷ μεγάλη ἰσχύ οὔτε νὰ ἔχει ὑπέρογκη περιουσία. Ἄν τὴν ἔχει, τὸ κράτος νὰ τὸν κουράζει, νὰ τὸν ἐξαντλεῖ μὲ παρενοχλήσεις καὶ φόρους τόσο, ποῦ, ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἰδιωτικά του ζητήματα, νὰ μὴ σκέπτεται πὼς νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή. Καί, προσοχή· οἰκειότητα μεγάλη μὲ κανένα καὶ γυναῖκα νὰ μὴ μπεῖ ποτὲ στὸ παλάτι. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς αὐτὰ ὅλα συμφωνοῦν τόσο μὲ τὴν κατόπιν συμπεριφορὰ τοῦ Βασιλείου, ὥστε νὰ φοβᾶται κανεὶς μὴν εἶναι ἐφευρέσεις τοῦ Ψελλοῦ μετὰ τὰ γεγονότα.

Ἄς προσέξουμε τώρα τὸν βασιλέα στὴ συμπεριφορὰ του μὲ αὐτοὺς ποὺ παραβαίνουν τοὺς νόμους. Ὁ Εὐστάθιος Μαλεῖνος ἦταν ἓνας ἀριστοκράτης ἰσχυρός, μὲ ἀπέραντα κτήματα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Στὸ κάστρο του τὸ Χαρσιανὸν εἶχαν ὀρκιστεῖ οἱ συνωμότες καὶ εἶχαν στέψει τὸν Φωκᾶ βασιλέα.¹ Βρισκόμαστε τώρα στὸ 1001. Τότε, τὸ 987, εἶχε ἀμνηστευθεῖ ὁ Μαλεῖνος. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Βασίλειος, τὸ 996, εἶχε δημοσιεύσει τὴν περίφημή του νεαρά. Καθαρότατα καὶ λεπτομερειακὰ ἐκφράζει ὁ Βασίλειος τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν πλεονεξία τῶν δυνατῶν. Τοὺς εἶδα ἀπὸ κοντὰ στὶς ἐκστρατεῖες μου, γράφει, ποὺ οἰκειοποιήθηκαν ἀπέραντες κτήσεις καὶ ρίχνουν στὴν ἀθλιότητα τοὺς χωρικούς. Ὅποια κτήματα ἀποκτήθηκαν ἀπὸ ἀριστοκράτη ἀπὸ 100 ἐτῶν κ' ἐδῶ, πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στοὺς πρῶν ἰδιοκτῆτες καὶ χωρὶς νὰ ζητηθεῖ ἀποζημίωση γιὰ ὅσα τυχὸν εἶχαν ἑοδευτεῖ ἐν τῷ μεταξύ γιὰ καλλιέργεια ἢ ὅ,τι ἄλλο. Καὶ ὅμως τὸ 1001, ὅταν γύριζε ὁ Βασίλειος ἀπ' τὴν πρώτη ἐκστρατεία στὴ Μεγάλη Ἀρμενία, ὁ Μαλεῖνος νόμισε φαίνεται ἐπιτήδαιο νὰ δεχτεῖ τὸ βασιλέα νομοθέτη στὰ κτήματά του καὶ νὰ τοῦ προσφέρει, σ' αὐτόν καὶ σ' ὅλο τὸ στράτευμα, μεγαλοπρεπῆ φιλοξενία. Βέβαια ἓνας ἄλλος μονάρχης θὰ μπορούσε νὰ μεταβάλλει τὴ φιλοξενία σὲ καταστροφή, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ἐκτάσεις, ποὺ ἦταν στὰ χέρια τοῦ Μαλεῖνοῦ κατεῖχοντο ἀκόμη, παρὰ τὴ νεαρά τοῦ 996. Ἐδῶ μπορούμε ν' ἀναπολήσουμε δυὸ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, ποὺ ἐντελῶς ἁλλοιώτικα φέρθηκαν σὲ παρό-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 438.

μοιες περιστάσεις. Ὁ μὲν Λουδοβίκος ΙΑ' ἔκλεινε τοὺς μεγάλους φεουδάρχες μέσα σὲ κλουβιά καὶ τοὺς ἄφινε κεῖ μέσα νὰ πεθάνουν, ὥς πού νὰ κληρονομήσει τὰ κτήματά τους, ὁ δὲ Λουδοβίκος ΙΔ' τὸν ὑπουργὸ τῶν οἰκονομικῶν Ν. Fouquet, πού χάρη στὰ πλούτη, ποῦχε συνάξει ἀπ' τὸ ὑπουργημά του, ἔδωσε στὸν βασιλέα μιὰ τέτοια γιορτὴ στὸ παλάτι του στὸ Vaux, πού ὑπερέβαλε τῇ μεγαλοπρέπεια τῶν βασιλικῶν ὑποδοχῶν, διέταξε νὰ συλληφθεῖ σὰν καταχραστὴς καὶ νὰ καταδικαστεῖ σὲ ἰσόβια δεσμά. Καὶ ὅμως ὁ Fouquet δὲν παρέβαινε κανένα νόμο καὶ πρὶν νὰ φτάσει στὴν εὐμάρεια, πού ἔφτασε, μποροῦσε νὰ 'χε ἐλεγχθεῖ ἀπ' τὸ κράτος. Ὁ Βασίλειος φέρεται ἐντελῶς ἀλλοιωτικά, ἴσως γιατί οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, πού εἶχαν γεννηθεῖ μεταξύ τους, δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ συλλάβει τὸν Μαλεῖνο. Τὸν προσκαλεῖ λοιπὸν νὰ ῥθει μαζί του στὴν Πόλη· ἐκεῖ τὸν ὑποδέχεται κι' αὐτὸς μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ, ἂν καὶ τοῦ παρέχει ζωὴ πολυτελῆ, δὲν τοῦ ἐπιτρέπει ποτὲ νὰ ἐπανέλθει στὸ Χαρσιανόν, στὸ μεγάλο κτῆμα στὴν Καππαδοκία, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις μένει ἰδιοκτησία τοῦ Μαλεῖνου. Μόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδιοκτήτη, πού συνέβη στὴν Πόλη, δημεύεται τὸ κτῆμα.¹

Σ' ἓναν μόνον ὑπερήφανη καὶ βαρεῖα πέφτει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Βασιλείου. Ὅταν τέλειωσε τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐγκαταστάθηκε γιὰ λίγο καιρὸ στὴ Διάβολη² καὶ ἐκεῖ δέχεται ὅσους θέλουν νὰ παραδοθοῦν. Μιὰ νύχτα ἔρχεται νὰ παραδοθεῖ καὶ ἓνας, πού τὸν ἀναζητοῦσαν παντοῦ καὶ πού κρύβονταν στὰ βουνά, γιατί χρόνια εἶχε τυραννήσει τὸν Βασίλειο πότε αὐτομολῶντας πρὸς αὐτὸν καὶ πότε καταφεύγοντας στὰ βουλγαρικά στρατόπεδα. Σὰν χτύπησε τὴν πύλη τοῦ κάστρου καὶ εἶπε τὸ ὄνομά του «Νικολίτσης», ὁ βασιλεὺς δὲν θέλησε οὔτε καὶ νὰ τὸν δεῖ· τόση ἦταν ἡ ἀηδία του γι' αὐτόν. Διέταξε νὰ μεταφερθεῖ ὑπὸ φρουρὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκτοτε δὲν μαθαίνομε τί ἀπέγινε ὁ ἀδιόρθωτος προδότης.

Ἀνεξιθρησκος

Γεμάτος κατανόηση καὶ ἀνεξιθρησκεία παρουσιάζεται ὁ Βασίλειος στὸ ζήτημα τῆς αἰώνιας διαμάχης μεταξύ Ἀρμενίων μονοφυσιτῶν καὶ τῶν δικῶν του ὁρθοδόξων. Ὅταν τὸ ἔτος 1000 ξεκίνησε ὁ αὐτοκράτορας, γιὰ νὰ πάει νὰ παραλάβει στὴν Ἀρμενία τὶς κτήσεις, πού τοῦ ἄφησε κληρονομία ὁ βασιλεὺς Δαυίδ, καὶ πλησίαζε μὲ τὸ στρατό του στὴ Μελιτινή, βγῆκαν οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ λάβαρα τους νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν ἐπίσημο ξένο.³ Κι' αὐτὸς μὴ λαμβάνοντας καθόλου ὑπ' ὄψιν πῶς μποροῦσε νὰ κρίνει τὴν πράξη του ὁ ὁρθόδοξος κληρὸς τοὺς ἔδωσε κάθε ἐλευθερία νὰ ἱεροουργοῦν, νὰ πιστεύ-

¹ Idem, σελ. 448.

² Κοντὰ στὴν Πρέσπα. Κεδρηνὸς II, σελ. 469.

³ S c h l u m b e r g e r, Ἑρπρέ II, σελ. 172.

ουν σύμφωνα μέ τή συνείδησή τους καί νά καλοῦν τοὺς πιστοὺς μέ τὰ σήμαντρά τους στήν προσευχή, ὅποτε καί ὅπως ἤθελαν. Διέταξε δηλαδή νά μὴ τυραννοῦνται πιά αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μέ ἀπαγορεύσεις παντὸς εἶδους ἀπ' τὴν ἐπίσημη ἐκκλησία τοῦ κράτους. Τέτοια ἀπόφαση, παρμένη μέ μιᾶς, ἦταν καταπληκτικὴ ἐλευθερογνωμία γιά ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ ὁ Βασίλειος δείχνει πὼς εἶναι μέγας κυβερνήτης, ποὺ κατανοεῖ ὅλους τοὺς ὑπηκόους του καὶ δὲν θέλει νά διατηρεῖ μίση βασισμένα σὲ μονόπλευρες ἀντιλήψεις.¹

Βασιλικὴ ἐπιείκεια

Ἀλλὰ ἡ καλοκάγαθη ἐπιείκεια τοῦ Βασιλείου ἐκφράζεται μέ χίλιους τρόπους καὶ ὑπὲρ ἀπείρων ἐχθρῶν μετὰ τὸ 1019 στὴ Βουλγαρία, ὅπου, ἐγκατεστημένος σ' ἓνα κάστρο, καθὼς τὸ εἶπαμε, ἄλλο δὲν θέλει παρὰ νά τοῦ ζητοῦν ὅλοι συγγνώμη, ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Βουλγάρων, κι' αὐτὸς νά συγχωρεῖ καὶ νά προσφέρει αὐλικοὺς τίτλους. Ὡς καὶ ὁ Ch. Diehl στὸν τόμο *Le Monde oriental*,² αὐτὸς ποὺ ἐπίσης σκληρά, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ἱστορικοί, ἐκφράζεται γιὰ τὸν Βασίλειο, ἐπειδὴ ἀμαθὴ καὶ ἄξεστο τὸν εἶπαν οἱ παλιοὶ χρονογράφοι, ἀναγκάζεται νά γράψει τὴν ἐξῆς φράση : «Μὲ ἀξιοσημείωτο πνεῦμα καλωσύνης καὶ ἀμνησικαχίας προσπάθησε ὁ Βασίλειος νά κερδίσει τὴ συμπάθεια τῶν νικημένων». Στὴν Ἀχρίδα, ποὺ ἐγκαθίσταται, βγαίνει καὶ κάθεται στὶς ἐπάλξεις τῶν τειχῶν καὶ δέχεται τὴ Μαρία, γυναῖκα τοῦ τσάρου Ἰωάννου, ποὺ εἶχε σκοτωθεῖ, καὶ μαζί της μεγάλο ἀριθμὸ μικρῶν πριγκίπων, ἃν καὶ τρεῖς γιοὶ της εἶχαν φύγει στὰ ὄρη κ' ἐπολεμοῦσαν ἀκόμη τοὺς στρατιῶτες τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὸν ὅλο τὸν κόσμον τὸν δέχεται «ἡπίως καὶ φιλοφρόνως», καθὼς λένε ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνός.³ Καὶ τὴν Μαρία μάλιστα φαίνεται νά τὴν τιμᾷ ἐντελῶς ἰδιαίτερα, γιὰτὶ στήν Καστοριά ὅταν πῆγε, τὴν εἶχε μέσα στὴ σκηνή του. Τότε ἔτυχε νά τοῦ παραδοθοῦν καὶ δυὸ κόρες τοῦ Σαμουήλ. Τὸν ἀδελφό τους Γαβριήλ - Ρωμανὸ τὸν εἶχε σκοτώσει, γιὰ νά βασιλεύσει ὁ Ἰωάννης, ὁ σύζυγος τῆς Μαρίας. Μόλις οἱ βασιλοποῦλες εἶδαν τὴ χήρα τοῦ δολοφόνου, ὁρμοῦν νά τὴν κτυπήσουν, ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος μπαίνει στὴ μέση καὶ τὶς συγκρατεῖ. Ἡ Μαρία πῆρε ἀργότερα τὸν τίτλο ζωστή. Ἀλλὰ μήπως μόνον αὐτὴ ; Πρὸς τί νά τοὺς ἀπαριθμήσομε ὅλους, ποὺ πῆραν τίτλους ; Οἱ μεγιστᾶνες τῆς βουλγαρικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στολίζονταν τώρα μέ τὶς ἐντυπωσιακὰς προσωνυμίες «πατρίκιοι», «ἀνθύπατοι», «πραιπόσιτοι», «μάγιστροι» κλπ. Καὶ κάτι πολὺ πιὸ ἀνθρώπινο κάνει ὁ Βασίλειος μερικὸς

¹ Μήπως κατόπιν αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Πατριάρχης θέλησε νά ἀπαγορεύσει τὴν εἴσοδο τοῦ Βασιλείου στὴν Ἀγία Σοφία ; (Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 250).

² *Histoire générale publiée sous la direction de G. Glotz*, 1936, σελ. 480.

³ Κεδρηνός II, σελ. 469, 474, 459.

Βουλγάρους πολεμάρχους, πού βλέπει πολύ θλιμμένους γιά τή συμφορά τους, προσπαθεῖ νά τοὺς παρηγορήσει «λόγοις ἐπεικέσι καὶ φιλανθρώποις παραμυθισάμενος» λέγει ὁ χρονογράφος καὶ μᾶς κάνει νά λυπούμεθα, πού δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νά μᾶς πεῖ ποιά ἦταν αὐτὰ τὰ λόγια, πού βρῆκε νά πεῖ τέτοιες ὥρες ὁ μέγας κατακτητὴς στοὺς ὑποταγμένους Βουλγάρους φυλάρχους τῶν βουνῶν.

“Ὅλα αὐτὰ τὰ ἄλλα περιστατικά μπορούμε νά τὰ χαρακτηρίσουμε σὰν πολιτικὴ ἐπιτήδεια κατακτητῆ, πού θέλει ν’ ἀφομοιώσει τὸν κατακτημένο λαό. Ἄλλ’ αὐτὸ τὸ τελευταῖο, ὅπου ὑπάρχει κάτι παραπάνω, αὐτὸ τὸ κάτι, ὅπου μιλεῖ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, δὲν μπορούμε νά τὸ κατατάξουμε ἀπλῶς στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν ἐπιτηδειότητά του στὸ νά κερδίζει τοὺς κατακτημένους, εἶναι κάτι βαθύτερο, πού πηγάζει ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸ πλούσιο κόσμο.¹

Τὸ ἴδιο θὰ λέγαμε καὶ γιά κάποια ἄλλα λόγια τοῦ Βουλγαροκτόνου, πού αὐτὰ εὐτυχῶς μᾶς τὰ μεταδίδει ὁ Ψελλός, λεγμένα σὲ ἐπίσης κρίσιμες στιγμές. Μὲ ἀκρίβεια ὁ βασιλεὺς προετοίμαζε καὶ παρέτασσε τὸ στρατό του. Αὐτὸ ἐρέθιζε τοὺς στρατιῶτες του καὶ συνέβηκε τὴ στιγμή, πού τοὺς ἐπιθεωροῦσε, λίγα λεπτά πρὶν ἀρχίσει ἡ σύρραξη, νά τοῦ ἐπιτεθοῦν μὲ ὕβρεις καὶ ἀναίδεια. Κι’ αὐτὸς τὰ δεχότανε ὅλα αὐτὰ μὲ ψυχραιμία, κατόρθωνε ἀκόμη καὶ νά χαμογελᾷ, γιὰτὶ καταλάβαινε τὸν ἐκνευρισμὸ τῶν δυστυχισμένων αὐτῶν ἀνθρώπων, γιά τοὺς ὁποίους οἱ μάχες δὲν ἔπαιρναν τέλος. Ἀπαντοῦσε μὲ καλωσύνη πὼς μόνο μ’ αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲ μάχες δηλαδὴ καλὰ μελετημένες, θὰ κατόρθωναν νά βάλουν ἓνα τέρμα σ’ αὐτοὺς τοὺς αἰώνιους πολέμους.² Ἄν συλλογιστοῦμε τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν ἀντίληψη, πού ἓνας Βυζαντινὸς βασιλεὺς εἶχε γιά τὸ ἄτομό του, θὰ καταλάβουμε καὶ πόσο ἀγαποῦσε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος τοὺς στρατιῶτες του καὶ πόσο μπορούσε νά μπεῖ στὴ θέση τους καὶ νά τοὺς κατανοήσει. Καὶ ὁ Ψελλὸς εὐφυστάτα συμπληρώνει : «Ἀπεμέριζε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἦθος καὶ κατάλληλον ἐδίδου καιροῖς τε μαχίμοις καὶ εἰρηνικαῖς καταστάσεσι,... πανουργότερος μὲν ἐν πολέμοις ἦν, ἐν δὲ εἰρήνῃ βασιλικώτερος».

Θρησκευεται ;

Μήπως λοιπὸν ταιριάζει τώρα νά ρωτηθοῦμε ἂν ὁ Βασίλειος ἦταν μιὰ εὐσεβὴς θρησκευομένη ψυχὴ κι’ ἀπ’ τὰ χριστιανικὰ διδάγματα ἐμπνευσμένους ἔμπαινε στοῦ δυστυχισμένου τὴ θέση κ’ ἔβρισκε τὸ βάλσαμο στὸν πόνο του; Ἡ ἀπάντηση δὲν μᾶς δίνεται οὔτε μὲ μιὰ λέξη οὔτε μὲ μιὰ φράση δυστυχῶς.

¹ Πάνω ἀπ’ τὴ λίμνη Πρέσπα κτίζει ὁ Βασίλειος ἓνα φρούριο, γιά νά ἐξασφαλίσαι τὴν τάξη στὶς κατακτημένες ἐπαρχίες. Τὸ φρούριο αὐτὸ τὸ ὀνόμασε Β α - σ ι λ ι δ α. Τί νά πιστέψουμε; Τάχα ἔφταναν οἱ φιλοφρονήσεις του πρὸς τὴ Μαρία ὡς τὸ σημεῖο πρὸς τιμὴν της νά ὀνομάσει «Βασίλισσα» τὸ νεόκτιστο κάστρο; Πάντως ὁ χρονογράφος δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὴν ἐπωνυμία αὐτή.

² Ἐκδ. R e n a u l d I, σελ. 21.

“Ὅπως συχνά συμβαίνει μέ ἀνώτερες ψυχές, πού φτάνουν στά χέρια πολλῶν καί διαφόρων ἀφηγητῶν, ἡ δὲ καθένας δίνει σιόν ἥρωα τὸ περιεχόμενο τῆς δικῆς του ψυχῆς, ταπεινῆς ἢ ἀνώτερης, ἡ ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα ὅπως τὰ ξέρεῖ ἢ ὅπως τὰ φαντάζεται, χωρὶς ν’ ἀπασχολεῖται ἂν ἀπεικόνισε ἔτσι μιὰ καθωρισμένη προσωπικότητα.

‘Ὁ Κεδρηνὸς π.χ. πολὺ ἀπλούστερα καὶ φυσικότερα μᾶς παρουσιάζει τὸ θάνατο τοῦ Βάρδα Φωκά ἀπ’ ὅ,τι τὸν θέλει ὁ Ψελλός· οὔτε εἰκόνημα κρατεῖ στήν ἀγκαλιά του ὁ Βασίλειος οὔτε κοιτᾷ ἀκατάπαυστα τὸ στασιαστή, πρᾶγμα πὺν θὰ μᾶς ἔδειχνε ἓνα εἶδος πολεμιστῆ ἱερωμένου, ἀλλὰ μᾶς λέει πὺς ἀπλούστατα ἐκείνη τῇ στιγμῇ οἱ δυὸ αὐτοκράτορες ἀδελφοὶ ἐπιθεωροῦσαν τὸ στρατό τους.¹ Μετὰ τὴν ἡττα ὅμως τῶν στασιαστῶν ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει ξηρὰ ὁ Κεδρηνός, κατεβαίνει στὴ Θεσσαλονίκη «ἀποδῶσων τὰ εὐχαριστήρια». Εὐτυχῶς ὁ «Βίος» ἢ Πανηγυρικὸς τοῦ ἁγίου Φωτίου μᾶς ἔσωσε ἓνα ὥραϊο ἐπεισόδιο, πὺν διαπιστώνει καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β΄ τὴν εὐσέβεια καὶ τοῦ Βασιλείου. ‘Ὁ Ρωμανός, θαυμαστῆς τοῦ Βλασίου, ὀνομαστοῦ μοναχοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν κάλεσε νὰ βαπτίσει τὸ πρῶτο του παιδί, τὸ νεογέννητο Βασίλειο. ‘Ὁ Βλάσιος εἶχε φέρεῖ μαζί του ἓνα νέο μοναχό, πὺν τὸν καθοδηγοῦσε στήν πνευματικὴ ζωὴ καὶ πὺν ἔγινε ἔπειτα ὁ ἅγιος Φώτιος. Τὸ νεοφώτιστο γύρισε στὸ παλάτι στὰ χέρια τοῦ Φωτίου. “Ὅταν χρόνια κατόπιν, λέει ὁ «Βίος», ὁ Βασίλειος Β΄, ἀπελπισμένος ἀπ’ τὴν ἀντίσταση τῶν Βουλγάρων, πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη νὰ παρακαλέσει τὸν ἅγιο Δημήτριο νὰ τὸν βοηθήσει, ρώτησε τί εἶχαν γίνοι οἱ δυὸ μοναχοί. ‘Ὁ Βλάσιος εἶχε πρὸ πολλοῦ πεθάνει, ἀλλ’ ὁ Φώτιος ζοῦσε καὶ οἱ δυὸ ἄντρες ξαναβρέθηκαν γεμάτοι συγκίνηση. “Ἐκτοτε ὁ Φώτιος δὲν ἐγκατέλειψε τὸν Βασίλειο. Στὶς βουλγαρικὲς ἐκστρατεῖες πολεμοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μέ τὸ σπαθὶ καὶ ὁ Φώτιος μέ τὶς προσευχές. Κι’ ὅταν τέλειωσε ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάσταση τῶν Βουλγάρων καταβλήθηκε, γύρισαν οἱ δυὸ φίλοι στὴ Θεσσαλονίκη. ‘Ὁ Βουλγαροκτόνος ἔγραψε ἓνα χρυσόβουλλο καὶ τὸ ὑπέγραψε μέ κιννάβαρι, ὅπου ἐκήρυσσε πὺς ὁ ἅγιος Φώτιος στὸ πλευρό του εἶχε συντελέσει στὴ νίκη.² “Ὡστε πολλὰ θὰ εἶχαν καὶ γιὰ τὴν εὐσέβειά του ἀκόμη νὰ μᾶς ποῦν οἱ χρονογράφοι, ἂν δὲν ἐπέμεναν νὰ εἶναι τόσο λιγόλογοι.

Καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὴν περίφημη ἐπίσκεψη δὲν μᾶς τὴν περιέγραψαν διεξοδικότερα, οὔτε κἂν ὁ σοφὸς Ψελλὸς συγκινήθηκε ἀπὸ μιὰ τέτοια πράξη. Στὸ τέλος τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου, μᾶς λένε πάλι, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ «τὸ θεῖον» (ἔδῳ τὴν Παναγία), πηγαίνει ὁ Βασίλειος στὰς Ἀθήνας καὶ στολίζει τὸ ναό, τὸν Παρθενῶνα, μέ «ἀναθήματα πολλὰ, λαμπρὰ καὶ πολυτελῆ».³

¹ Κεδρηνός II, σελ. 445.

² Τὸν Βίον βρῆκε ὁ Wassiliewsky στὴ συνοδικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας· ἀναφέρεται στὴ Byzantinische Zeitschrift, τ. II, σελ. 313.

³ Κεδρηνός II, σελ. 475.

Ὅταν δὲ πάλι φτάνει στὴν Πόλη, ὁ θρίαμβός του καταλήγει στὴν Ἀγία Σοφία, ὅπου «τῷ θεῷ εὐχαριστηρίους ἔσας ᾤδας, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια». Δηλαδή γράφουν ὅλοι αὐτοὶ τόσα μόνο, ὅσα μᾶς κάνουν νὰ λυπηθοῦμε, πού δὲν εἶπαν κάτι περισσότερο. Τάχα νὰ ἔψαλλε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Βουλγαροκτόνος, ὅταν μπῆκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ μετὰ τὴν ἐξόντωση τῆς Βουλγαρίας; Ὅπως δὴ ποτε ἂν ἡ σύγκριση μὲ ἄλλον αὐτοκράτορα μπορεῖ νὰ ρίξει κάποιο φῶς στὸ ζήτημά μας, εἶναι χρήσιμο ἐδῶ νὰ θυμίσουμε ὅτι μετὰ 110 χρόνια ἀκριβῶς, τὸ 1130, ὅταν ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κασταμονῆς ἐτέλεσε κι' αὐτὸς τὸ θρίαμβό του, περιπάτησε πεζὸς μπρὸς ἀπ' τὸ ἅμαξι τοῦ θρίαμβου, ὅπου ἦτο ἐνθρονισμένο τὸ εἰκόνημα τῆς Παναγίας, σὰν δηλαδή αὐτὸς νᾶταν ὁ αἰχμάλωτος καὶ ἡ Θεοτόκος ὁ θριαμβευτής. Τέτοια ὑπερβολικὴ εὐσέβεια δὲν γνώρισε ὁ Βασίλειος, ὁ ὁποῖος, ἀνήκοντας σὲ καλὰ ἰσορροπημένη καὶ ἀκμαία γενεά, ἐφάρμοξε, φαίνεται, τὸ: «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ».

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι μᾶς πληροφοροῦν πὼς ὁ πατριάρχης Εὐστάθιος εἶχε πεθάνει, ὅταν ὁ Βασίλειος τὸ 1025 ἐτοίμαζε νέα ἐκστρατεία, κατὰ τῆς Ἰταλίας τούτῃ τῇ φορᾷ. Ἄλλ' ἀρρωσταίνει βαριὰ καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Ἀλέξιος ἔρχεται καὶ τοῦ φέρνει, γιὰ νὰ τὴν προσκυνήσῃ, φαίνεται, ὁ ἀσθενής, τὴν κἀρα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πού ἐφυλάσσετο στὸ μοναστήρι του. Συγκινημένος ἀπ' αὐτὴ τὴν πράξη ὁ Βασίλειος διατάσσει τὸν πρωτονοτάριό του νὰ φροντίσῃ, ὥστε ὁ Ἀλέξιος νὰ χειροτονηθεῖ πατριάρχης. Τάχα πρέπει νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν τελευταία πράξη σὰν μιὰ εὐχαριστία, μιὰ ἀμοιβή γιὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλεξίου νὰ τοῦ φέρῃ τὴν ἅγια κἀρα ἢ σὰ μιὰ τελευταία φροντίδα τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ κράτος, νὰ μὴ μείνῃ δηλ. ἔστω καὶ γιὰ λίγο ἡ Ἐκκλησία χωρὶς πατριάρχη;

Ὡς πρὸς αὐτό, ὡς πρὸς τὴ χηρεύουσα δηλ. πατριαρχικὴ ἔδρα, δὲν θὰ ἦταν πρώτη φορὰ, πού συνέβαινε αὐτό, νὰ μείνῃ κενή. Ὁ Σκυλίτζης μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος κατὰ τὴ στάση τοῦ Σκληροῦ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τὴν πατριαρχεῖα καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶχε μείνῃ «ἀποίμαντος» ἐπὶ ἑσσεράμισιν ἔτη, ὁπότε χειροτονεῖται πατριάρχης ὁ Νικόλαος Χρυσοβέργης. Πῶς; Γιατί; Ἀγνοοῦμε λεπτομέρειες. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Aug. Fr. Gfröger προσπάθησε νὰ μελετήσῃ τὸ ὅλο ζήτημα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου στὸ ἔργο του Byzantinische Geschichte.¹ Πάπαι καὶ ἀντιπάπαι ἀνεβαίνουν στὴν Ἱερὰ Ἐδρα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ψυχρὴ σύνθεση τοῦ Βασιλείου δὲν μᾶς μαρτυροῦν πολλά. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι πάσῃ δυνάμει προσπαθεῖ ὁ Βασίλειος καὶ στὴν Παλαιὰ Ρώμη ἀκόμη νὰ διατηρεῖται τὸ γόητρον τῆς Νέας Ρώμης.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχομε τὴ νεαρὰ τοῦ 988, πού καταργεῖ τὸ νόμο τοῦ

¹ Τόμοι 2. Graz 1877.

Νικηφόρου Φωκά, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλη του τήν εἰλικρινῇ θρησκευτικότητα εἶχε ἀπαγορεύσει νέες δωρεές σέ μοναστήρια καί ἱδρυση νέων μοναστηριῶν ἀπὸ «κενῆς ἔρωτα δόξης», καθὼς γράφει.¹ Εἶναι ἀρκετὰ παράδοξη αὐτὴ ἡ κατάργηση ἀπ' τὸ χέρι τοῦ Βασιλείου, αὐτοκράτορα τόσο λογικοῦ καί τόσο προσεκτικοῦ μὲ τὴν οἰκονομία τοῦ κράτους. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ἐκείνη τῇ στιγμῇ, τὸ 988, ἡ ἀποστασία ἦταν στὴν ἀκμὴ της καί ὅτι ὁ θρόνος, ποὺ κινδύνευε ἀπ' τοὺς δυὸ μεγάλους ἀριστοκράτες, τὸν Βάρδα Φωκά καί τὸν Βάρδα Σκληρό, ἔβλεπε μόνο στήριγμα μέσα στὸ κράτος τὸν ἰσχυρότατο κληρὸ, ποὺ ὁ Νικηφόρος Φωκάς εἶχε χτυπήσει. "Αν αὐτὸς ὁ Βασίλειος τοῦ ἔδινε τὴν παλιά του ἰσχὺ, θάχε ἀμέσως ἕναν ὑπολογίσιμο σύμμαχο. "Ἄς προσέξομε ἄλλωστε πὼς ἦταν καί μιὰ ἀφορμὴ νὰ ἀντιδράσει κατὰ τῶν κηδεμόνων του, ποὺ τώρα καταλαβαίνει πὼς γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ συμφέρον μοχθοῦσαν καί ὄχι γιὰ τὰ παιδιά τοῦ Ρωμανοῦ Β'. Λοιπὸν «θεσπίζει τὴν νομοθεσίαν ἀργεῖν», νομοθεσία, ποὺ εἶχε ἐπιβληθεῖ «παρὰ τοῦ τῆς βασιλείας ἐπιβάντος κυροῦ Νικηφόρου». Αὐτὸ τὸ «ἐπιβάντος» λέει ἀρκετὰ πόσο εὐχαριστημένος ἦταν τώρα νὰ καταργεῖ ἕνα νόμο τοῦ δοξασμένου του κηδεμόνα, ποὺ εἶχε τολμήσει νὰ σφετεριστεῖ καί τὸ νομοθετικὸ ἀκόμῃ δικαίωμα τῶν βασιλέων.

Ὡς πρὸς τὸ τραγικὸ ὕφος τῆς νεαρᾶς αὐτῆς, ὅπως δικαίως παρατηρεῖ ὁ Schlumberger, εἶναι πραγματικὰ μιὰ μαρτυρία κ' ἕνα πρόβλημα. Τάχα ἀληθινὰ πιστεύει ὁ Βασίλειος ὅτι ἀπὸ τότε, ποὺ μπῆκαν περιορισμοὶ στοὺς εὐαγεῖς οἴκους, τὸ κράτος δὲν εἶδε πιά θεοῦ πρόσωπο; «Καθὼς τὸ εἶπαν στὴ Μεγαλειότητά μου σεβάσμιοι μοναχοί, λέει περίπου ἡ νεαρά, αὐτοὶ οἱ ἀπαγορευτικοὶ νόμοι ἔφεραν ὅλα τὰ δεινὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑποφέραμε, ἀπὸ τότε δὲν εἶδαμε τὸ παραμικρὸ καλὸ». Ἦταν τόσο θρησκος, ὥστε νὰ νομίζει πραγματικὰ πὼς ἐμφύλιος πόλεμος καί ἀποτυχία στὸ βουλγαρικὸ μέτωπο ἦταν θεῖα δίκη γιὰ τὴν ἐξασθένηση τῶν μοναστηριῶν; Βέβαια ἀδυνατοῦμε νὰ δώσομε ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Ἐνα γεγονὸς ὁμῶς ἀναφέρεται καί ἀπὸ Βυζαντινοὺς χρονογράφους καί ἀπὸ Γεωργιανοὺς (=Ἰβηρες), ποὺ κάπως ἐξηγεῖ τὴν ψυχολογία του. Ὑπῆρχε τότε στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τῶν δυὸ γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ στὴν Ἰβηρία ἕνας ἰσχυρότατος ἄρχοντας μὲ τὸ βυζαντινὸ τίτλο κουροπιάτης, ὁ Δαυὶδ ὁ Μέγας. Κάποιοι ἄλλοι Γεωργιανοὶ δοξάστηκαν στὶς μέρες του μὲ ἄλλο τρόπο. Ἐνας ἅγιος, ὁ Ἰωάννης, εἶχε πάει νὰ μονάσει στὴν Ἀγία Λαύρα τοῦ Ἀθῶ, πού 'χε χτίσει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ φίλος τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ὁ Ἰωάννης εἶχε γιό, στὸν ὁποῖο δίδαξε ὁ ἴδιος τὰ θρησκευτικὰ καί ἄγιασε σὰν τὸν πατέρα του. Λεγότανε Εὐθύμιος καί ὁ βίος του σώζεται σὲ ἐλληνικὸ χειρόγραφο στὴν πατριαρχικὴ

¹ Jus Graeco-romanum. Pars III. Novellae Constitutiones. Ed. Zachariae V. Lingenthal. Lipsiae 1857.

βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας.¹ Ἄλλος Γεωργιανός, ὁ Τορνίκιος, ποὺ ἦταν δοξασμένος στρατηγὸς τοῦ Δαυίδ, καταλήφθηκε κι' αὐτὸς ἀπὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμό κι' ἀποσύρθηκε στὸν Ἄθω νὰ μονάσει μὲ τοὺς δυὸ συμπατριῶτες του. Ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνὸς διηγοῦνται πὼς ὁ Βάρδας Φωκάς, ὅταν πολεμοῦσε τὸ Σκληρό, πῆγε αὐτοπροσώπως νὰ ζητήσει βοήθεια ἀπ' τὸν Δαυίδ. Τὸ Χρονικὸ ὁμῶς τῆς Γεωργίας διηγεῖται ἄλλοιῶς τὰ πράγματα. Ὁ Βασίλειος καὶ ἡ μητέρα του Θεοφανώ, σὰν ξμαθian ὅτι ὁ στρατηγὸς Τορνίκιος μόναζε στὸν Ἄθω, ἔστειλαν πρεσβεία παρακαλῶντας τον ν' ἀφήσει γιὰ λίγο τὴ μοναχικὴ ζωὴ καὶ νὰ πάει στὴν Ἰβηρία νὰ ζητήσει ἐπικουρία γιὰ τὸ κράτος ἀπ' τὸν κουροπαλάτη Δαυίδ. Ἴσως νὰ νόμιζαν πὼς ὁ ἱερωμένος τῶρα στρατηγὸς θᾶχε πολὺ περισσότερὴ ἐπιρροή πᾶν στὸν ἄρχοντα τῶν Ἰβήρων, παρὰ ὅποιοσδήποτε δικὸς τους ἀπεσταλμένος. Καὶ πράγματι ὁ Δαυίδ ἔδωσε 12.000 ἰππεῖς Ἀρμένιους, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἐγίνε ὁ Τορνίκιος ὁ ἴδιος. Στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Σαγγάριου, στὴν πεδιάδα Παγκάλια, δόθηκε ἡ μάχη, ὅπου νικήθηκε ὁ Σκληρὸς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 979, καὶ ὅπου τὸ ἱππικὸ τοῦ Τορνίκιου συμπλήρωσε τὴ νίκη καταδιώκοντας τοὺς φυγάδες καὶ παίρνοντας σὰ λεία πολέμου τὰ πλούτη τῶν ὁπαδῶν τοῦ Σκληροῦ, ποὺ ἦταν βέβαια μεγάλοι Βυζαντινοὶ ἄρχοντες τῶν θεμάτων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Θεοφανώ, λέει ὁ βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἡ μητέρα τῶν βασιλέων, συμπλήρωσε τὰ πλούτη αὐτὰ μὲ γενναῖες δωρεές καὶ οἱ τρεῖς εὐσεβεῖς Γεωργιανοὶ ἔχτισαν στὸ Ἅγιον Ὄρος ἓνα ἀπ' τὰ ὠραιότερά του μοναστήρια, ἀφιερωμένο στὴν Κοίμησι τῆς Θεοτόκου, καὶ ποὺ φέρει ἀκόμη τὸ ὄνομα «τῶν Ἰβήρων», ἐθνικὸ ὄνομα τῶν ἱδρυτῶν του. Οἱ δυὸ βασιλεῖς προίκισαν τὸ μοναστήρι μὲ μετόχια καὶ ἱερὰ σκεύη πολύτιμα. Ἔστειλαν μάλιστα καὶ καλλιτέχνες, γιὰ νὰ στολίσουν τὴν καινούργια μονή.

Οἱ βίοι τῶν ἁγίων ξέρομε πὼς μᾶς δίνουν πολὺτιμες ἱστορικὲς πληροφορίες. Κ' ἐδῶ πάλι ἔχομε μιὰ ἀπόδειξη μὲ τί εὐσεβεῖς ἀπασχολήσεις καταγίνονταν οἱ Βυζαντινὲς βασιλίσσες, καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἡ Θεοφανώ, ἡ ὁποία ἴσως ἐπηρέαζε τοὺς γιούς της. Ἀλλὰ πρὸ πάντων βλέπομε πὼς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του δεσμοὶ εὐγνωμοσύνης συνδέουν τὸν Βασίλειο μὲ τοὺς μοναχοὺς. Ἄν, καθὼς λέει ὁ βίος Εὐθυμίου, οἱ Γεωργιανοὶ ἔδωσαν τὴν ἀποφασιστικὴ τροπὴ στὴ μάχη τῆς πεδιάδας Παγκάλια, ὁ Βασίλειος ὄχι μόνον δῶρα στέλνει σὶδ νεόδμητο μοναστήρι, ἀλλὰ καταργεῖ καὶ τίς παλαιὰς ἀπαγορεύσεις. Ἄν ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα, ἡ πίστις τοῦ Βασιλείου εἶχε ἐκείνη τὴν ἀπλότητα τῆς σιωπηλῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ θεῖον, ποὺ χαρακτηρίζει συχνὰ τοὺς στρατιωτικούς. Ὅσο γιὰ τὴ θεολογικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἔχομε τεκμήρια ὅτι εἴλκυε τὸν Βασίλειο. Καμμιά μαρτυρία δὲν μᾶς τὸν δείχνει νὰ συζητῇ θεολογικὰ ζητήματα, πρᾶγμα ποὺ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ κατα-

¹ Schlumberger, *Épopée I*, σελ. 417 καὶ 427.

λεπτώς διηγείται πόσο απασχολούσε τὸν πατέρα της. Σ' αὐτὴ ἄλλωστε τὴν ἀποχὴ ἀπὸ ἀνάμιξη σὲ μεταφυσικὲς συζητήσεις ὀφείλομε τὴ θαυμάσια ἀν-
 θιση πὺν γνώρισε ἡ θεολογία καὶ πρὸ πάντων ὁ μυστικισμὸς στὰ χρόνια
 τοῦ Βασιλείου. Ὁ περίφημος Συμεὼν ὁ Νέος, πὺν ἔζησε ἀπ' τὰ 950 ὡς τὰ
 1022 καὶ σπούδασε στὸ Στούδιον, δὲν ἐνοχλήθηκε ποτὲ ἀπὸ βασιλικὲς
 ἐπεμβάσεις.¹

Συμπεραίνοντας καὶ συνοψίζοντας νομίζω πὺς μπορῶ νὰ πῶ πὺς ὁ
 Βασίλειος εἶχε μιὰ θρησκευτικὴ πίστη βαθειά, χωρὶς δεισιδαιμονίες, ἀλλὰ
 καὶ ἀπλῆ, ἔξω ἀπὸ μεταφυσικὲς ἀναπολήσεις, πὺν τὸν ὀδηγοῦσε σὲ εὐγνω-
 μοσύνη πρὸς τὸ θεῖον. Τὴν εὐγνωμοσύνη του τὴν ἐξέφραζε μὲ προσκύνηση σὲ
 ναοὺς μετὰ τίς μεγάλες του νίκες καὶ μὲ πλούσια δῶρα πρὸς τοὺς ναοὺς αὐτοῦς.

Ἄν καὶ θὰ ἀναφέρω ἓνα περίεργο περιστατικὸ, ὅχι ὅμως καὶ χωρὶς
 ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἐκεῖνο πὺν ἔλεγα ἀνωτέρω, δηλ. πὺς
 κάθε χρονολόγος ἀντιλαμβάνεται μιὰ μεγάλη ἱστορικὴ φυσιογνωμία μὲ τίς δι-
 κές του διανοητικὲς δυνατότητες, ἐπιμένω ὅμως στὸ συμπέρασμα ὅπου κατέληξα.

Ὁ Brosset λοιπὸν στήν «Ἱστορία τῆς Γεωργίας»² μᾶς μιλεῖ γιὰ ἓνα
 ἐπεισόδιο τοῦ πολέμου τοῦ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸ 1022, ὅταν ὁ Βασί-
 λειος, ἀπελπισμένος ἀπ' τίς ἀδιάκοπες προδοσίες τῶν Γεωργιανῶν, ἀποφα-
 σίζει μιὰ τελικὴ μάχη. Πρὶν ἀρχίσει ὅμως, προκαλεῖ τὸ θεῖον κατὰ παράδο-
 ξο τρόπο. Τρυπᾷ μὲ μιὰ λόγχη τὸ γράμμα, ὅπου ὁ Κρόρκι τοῦ πρότεινε εἰ-
 ρήνη καὶ ὅμως δὲν ἔπανε τίς ἐχθροπραξίες, τὸ σηκώνει ψηλὰ πρὸς τὸν οὐ-
 ρανὸ καὶ λέει : «Κοίτα, Θεὲ καὶ Κύριε, τὸ γράμμα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων,
 πὺν μοῦ ζητοῦν εἰρήνη καὶ πὺν μὲ πολεμοῦν». Καὶ ἐρεθισμένος ἀπ' τὴν
 ἴδια του κίνηση φωνάζει νὰ τοῦ φέρουν ἓνα τυλιγάδι ὅπου φύλαγε Τίμιο
 Ξύλο, τὸ πετάει χάμω στὴ γῆ καὶ λέει : «Θεέ, σοῦ τὸ λέω, ἂν μὲ παραδώ-
 σεις στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν μου, δὲν θὰ σὲ λατρεύω, δὲν θὰ σὲ προσκυνήσω
 πιά». Ὁ Θεός, φαίνεται, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπειλὴ καὶ ἔδωσε τὴ νίκη
 στὸν Βασίλειο. Περιττὸν νὰ ποῦμε ὅτι Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τοῦ ΙΑ'
 αἰῶνα τέτοιες πρωτόγονες ἀπειλὲς δὲν μποροῦσε νὰ ποτείνει στὴ θεότητα, ἀλλὰ
 τὸ περιστατικὸ μᾶς δείχνει μὲ τί εἶδους ἐχθροὺς εἶχε νὰ κάνει ὁ Βασίλειος,
 πὺν τόσο λίγο εἶχαν καταλάβει ἓναν ἀνώτερο ἡγεμόνα.

Μιὰ μεγάλη παράγραφος μένει ἀκόμη ἀνοιχτὴ στὸ κεφάλαιο τῆς θρη-
 σκευτικότητας τοῦ Βασιλείου καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ
 τῶν Ρώσων. Βέβαια μὲ τὴν πορφυρογέννητη ἀδελφὴ τους, τὴν Ἄννα, ἔστει-
 λαν οἱ βασιλεῖς ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι βάφτισαν, ἐκπολίτισαν, ἐχ-
 τισαν ναοὺς, ὀργάνωσαν Ἐκκλησία. Ἀλλ' αὐτὰ ἦταν ζητήματα διπλωματικῆς
 καὶ θρησκευτικῆς πολιτικῆς, τὰ ὅποια οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν πρὸ αἰῶνων τα-

¹ Ἰδε B. Tatakis, La philosophie byzantine. Paris 1949, σελ. 529.

² Schlumberger, Épopée II, σελ. 529.

κτοποιημένα στίς ὑπηρεσίες τους, ἀφοῦ εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανικὸς λαός, ποὺ εἶχε ὀργανώσει ἀποστολὲς ἐκχριστιανιστικές, ποὺ εἶχε ἐφαρμόσει τὴ μετὰφραση στὴ γλῶσσα τῶν νεοφώτιστων ὅλων τῶν ἱερῶν βιβλίων, κλπ. Ἄν ἐτέθη στὸν Βλαδίμηρο ὡς ὅρος καὶ ἀντάλλαγμα τοῦ γάμου του μὲ τὴν Ἄννα ὁ προσηλυτισμὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του στὸ χριστιανισμό, αὐτὸ πιά ἦταν αὐτονόητο γιὰ τὸ Βυζαντινὸ κράτος, ὅπου δὲν ἐνοεῖτο νὰ γίνονται συμμαχίες μὲ λαούς, ποὺ θὰ ἔμεναν εἰδωλολάτρες. Ἦταν ἄλλωστε αὐτὸ καὶ ἓνας τρόπος ἐξαπλώσεως πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπιρροῆς. Ἡ ρωσικὴ χρονογραφία τοῦ Νέστορος παρουσιάζει βέβαια πολλὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἰδίως γιὰ τὴ ρωσικὴ ἱστορία, ἀλλὰ δὲν μαρτυρεῖ τίποτα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῶν βασιλέων.

Ἄν ὅμως θέλομε νὰ βάλομε τὸ ζήτημα στὸ κεφάλαιο τῆς διπλωματίας, μεγαλύτερη ἴσως ἐπιτυχία δὲν πραγματοποίησε ποτὲ τὸ Βυζάντιο χωρὶς πόλεμο καὶ μὲ ἓνα μοναδικὸ θῦμα, τὴν πορφυρογέννητη Ἄννα. Ποιὸς ξέρει τί ὑπέφερε ἡ ἐκλεπτισμένη Βυζαντινὴ βασιλοποῦλα κάτω ἀπ' τὴ στέγη τῆς ἰσμπας τοῦ ἄγριου ἀρχηγοῦ τῆς στέππας. Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιο εἶχε κερδίσει 6.000 Βαράγκους, ποὺ νίκησαν τὴν ἀποστασία, καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς του στίς ἀπέραντες ἐκτάσεις ἀπ' τὸ Νοβογρόντ ὡς τὸ Κίεβο.¹

Βασιλικὸς λόγος τιμῆς

Ἐκεῖνο, ποὺ χωρὶς ἀμφιβολία θὰ συμπληρώσει τὴν ἐντύπωση, ποὺ πρέπει νὰ σχηματίσουμε γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῆς Βασιλείου, εἶναι ὅτι στὴν ψυχὴ του μέσα τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἐνώνεται μὲ τὴ βασιλικὴ του τιμὴ. Γιὰ πρώτη φορὰ βλέπομε ἓνα Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ἐπικυρώνει τὸ λόγο τῆς τιμῆς του μὲ τὸ σταυρό, ἔστω κι' ἂν ὁ ἐχθρὸς εἶναι μωαμεθανός. Τὸ 999, λέει ὁ Ὑαχίας, καθὼς καὶ ὁ Ἀραβας ἱστορικὸς Κεμάλ - ἐλ - Ντίν, ὅταν ὁ Βασίλειος στὴ δευτέρῃ του ἐκστρατεία στὴ Συρία ἀνάγκασε μὲ τὴ δίψα τὸν Αἰγύπτιο διοικητὴ τῆς Καισάρειας νὰ παραδοθεῖ, τοῦ ὑποσχέθηκε νὰ τὸν ἀφήσει ἐλεύθερο νὰ φύγει μὲ τοὺς πολεμιστὲς του, νὰ μὴν ὑπάρξει θῦμα στὴν πόλιν μέσα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ μὴν προσκυνήσει τὸ βασιλεῖα. Γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ ὅσα ὑποσχόταν, ὁ Βασίλειος δὲν ἔστειλε τὴ χρυσὴ του βοῦλλα, ἀλλὰ τὸν ἴδιο τὸ χρυσὸ σταυρό, ποὺ φοροῦσε ἐγκόλπιο. Κ' ἐτήρησε, λένε οἱ ξένοι χρονογράφοι, κατὰ γράμμα τίς ὑποσχέσεις του.²

¹ Τὸ ζήτημα τοῦ νὰ ἐπιτραπῇ ἀπὸ Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα συνοικέσιο μὲ ξένον ἡγεμόνα ἔχει μελετηθεῖ ἀπ' τὸν Καρολίδη στὴ νέα ἔκδ. τοῦ Παπαρηγόπουλου (τόμος 4, σελ. 183 - 185): ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τὸ θεωροῦσε ἱεροσυλία καὶ παράβαση τῶν θεσπισμένων ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, μ' ὅλα ταῦτα καὶ ἐγγονὴ τοῦ Ρωμανοῦ Α' εἶχε δοθεῖ σύζυγος σὲ Βούλγαρο ἡγεμόνα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πορφυρογέννητος ἀνέτρεφε στὸ παλάτι τὴ Βέρθα, κόρη τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὡς μνηστὴ τοῦ Ρωμανοῦ Β'.

² Ἀργότερα, τὸ 1031, ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς Ἀ ρ γ υ ρ ὁ ς ἔκανε τὸ ἴδιο μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἀπλὴ στρατιωτικὴ τιμὴ τοῦ Βασιλείου ἀποτίουν φόρο σεβασμοῦ οἱ ξενόγλωσσοι χρονογράφοι, ὅταν διηγοῦνται τὴ γοργὴ ἀφίξή του, τὸ χειμῶνα 994 - 995, ἀπ' τὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ σώσει τὴ Συρία ἀπ' τοὺς Φατιμίτες τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἐμίρης τοῦ Χαλεπιοῦ, σύμμαχος καὶ ὑποτελὴς τῶν Βυζαντινῶν, πολιορκεῖτο πρὸ ἐνὸς ἔτους ἀπ' τοὺς Αἰγυπτίους. Σὰν ἄκουσε ὁ Αἰγύπτιος στρατηγὸς πὼς ὁ αὐτοκράτορας σὲ δέκα ἑξὶ μέρες εἶχε φτάσει ἀπ' τὶς πεδιάδες τῆς Βουλγαρίας, σήκωσε τὴν πολιορκία καὶ ἔφυγε πρὸς νότο. Ὁ ἐμίρης βγῆκε νὰ προσκυνήσει τοὺς αὐτοκράτορες (καθὼς φαίνεται, ἦταν μαζί καὶ ὁ Κωνσταντῖνος) φέροντας πολύτιμα δῶρα. Ὁ Βασίλειος τὰ δέχτηκε, ἀλλὰ τὴν ἐπομένη τὰ ἔστειλε πίσω, γιὰ νὰ μὴν τὰ στερηθεῖ ὁ ἐμίρης. Στὸν πληθυσμό, πού εἶχε τόσο ὑποφέρει, χάρισε τὸ φόρο ὑποτελείας, πού τοῦ χρωστοῦσε γιὰ κείνο τὸ χρόνο. Αὕτῃ ἦταν ἡ γενναιοδωρία τοῦ αὐτοκράτορα, πού οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι κατηγοροῦν γιὰ φιλάργυρο. Ἄλλὰ καταπληκτικὸς εἶναι πρὸ πάντων ὁ θαυμασμὸς τοῦ Ὑαχία, ὅταν διηγεῖται πὼς, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφός του συμβούλευε τὸν Βασίλειο τώρα, πού ἐμίρης καὶ πληθυσμὸς ἦταν ἐξηντλημένοι, νὰ προσαρτήσῃ τὴν ἡγεμονία τοῦ Χαλεπιοῦ στὴ «Ρωμανία» καὶ νὰ μὴν ἀφήσῃ ἐκεῖ, στὴν Ἄνω Συρία, αὐτὸ τὸ αὐτόνομο κρατίδιο, ὁ Βασίλειος ἀπήντησε: «Δὲν καταδέχομαι νὰ ποῦν γιὰ μένα ξένοι βασιλεῖς πὼς ἦρθα ἀπὸ τόσο μακριά, γιὰ νὰ προστατέψω δῆθεν τοῦτον τὸ λαό, καὶ ἀντὶ αὐτὸ πρὸδωσα τὸν ἅγιό σκοπό μου καὶ τὸν καθυπέταξα. Ὅχι τὸ Χαλέπι, ἀλλὰ τὸν κόσμον ὅλον ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὸν κατακτῆσω μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, δὲν τότε θέλω». Ὁ Σύρος χρονογράφος, γιὰ νὰ ἐπαναλαμβάνει τέτοια εὐγενικὰ λόγια, πού δὲν ξέρομε φυσικὰ ἂν εἶπε ὁ Βασίλειος, πρέπει ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς νὰ ἔχε στὴν Ἀνατολὴ φήμη ἀνθρώπου ἀψόγου ἠθικὰ καὶ μὲ μεγαλοπρεπεῖς χειρονομίες.

Καὶ ἀληθινὰ ἀπ' ἄκρο σ' ἄκρο τῶν πολέμων του, σὲ ξένους καὶ σὲ Βυζαντινοὺς, δὲν βρῖσκομε μιὰ ἀπάτη, πού νὰ διέπραξε ὁ Βασίλειος. Οἱ στρατηγοὶ του μπορεῖ, αὐτὸς ὅμως ὁ ἴδιος ποτέ. Αὐτὸ μάλιστα στὸ Βουλγαρικό πόλεμο ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ βασιλέα. Καὶ στὴ Βουλγαρία ἀκόμη, μετὰ 30 χρόνια πού οἱ Βούλγαροι τὸν τυραννοῦν μὲ προδοσίες, ἅμα ὑποσχέθηκε πὼς θὰ σεβαστεῖ ὅσους παραδίδονται, σέβεται τὸ λόγο του. Πρότεινε π.χ. στὸ φρούριο Μελένικο νὰ τοῦ παραδοθεῖ. Ὅταν αὐτὸ ἔγινε, ὁ Βασίλειος, «φιλοφρονησάμενος ἀξιοπρεπῶς» τοὺς ἀρχηγούς, δὲν ἐπέειραξε ἀνθρώπο.¹

Καὶ σ' ἐκείνον ἀκόμη τὸ φοβερὸ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας ἔδειξε τί εἶναι ὁ λόγος τοῦ βασιλέα. Στὴν τελευταία συνθήκη ζήτησε ὁμηρο τὸ παιδί τοῦ Κρόρκι. Ἦταν ἓνα τριῶν χρόνων ἀγοράκι. Τὸ κράτησε τρία χρόνια καὶ τὸ ἀπέδωσε σῶο καὶ ὑγιὲς στὸν πατέρα του, πού εἶχε προκαλέσει τόσες φοβε-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 460.

ρὲς ἀπώλειες καὶ εἶχε κοστίσαι τόσες ἀγωνίες στὰ στρατεύματα τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Δὲν φαντάζομαι μετὰ ὅσα διεξήλθαμε νὰ φανεῖ παράξενο, ἂν τὸν ἀνθρώπο ἐκεῖνο, ποὺ γνώρισε παράφορες πράξεις γιὰ τὴ δική μας ἀντίληψη, ἀλλὰ ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ του δὲν ἦταν παρὰ ἀνάγκες ἢ φυσικὲς συνέπειες τοῦ πολέμου, φτάσαμε στὸ σημεῖο νὰ τὸν δοῦμε σὰν ἓνα Βυζαντινὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνα, ποὺ δὲν ὑστέρησε καθόλου ἀπ' τὰ πιὸ πολιτισμένα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του.

Σπουδαῖος στρατιωτικός

Τὸν κατηγόρησαν ὅτι δὲν ἦταν παρὰ στρατιωτικός. Εἶναι ἴσως ἀκριβέστερο νὰ πεῖ κανεὶς: ἦταν πρὸ πάντων στρατιωτικός· ἀλλὰ τί στρατιωτικός; ἓνας ἐπιστήμονας τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Αὐτὸ τοῦλάχιστον μαντεύομε ἀπ' τὰ ὅσα γράφει ὁ Ψελλός, ποὺ δὲν τὸν ἀγάπησε βέβαια, ἀλλὰ πού, σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος, κοίταζε κάπως σοβαρότερα τὸ ζήτημα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Βασιλείου. Μέσα ἀπ' τὶς πολὺπλοκες καὶ πολύστροφες φράσεις τοῦ Ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ξεχωρίζομε πὼς ὁ Ψελλὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν αὐτοκράτορα σὰν ἓνα ἐπιστήμονα στρατιωτικό. Πρῶτα μᾶς τὸν δείχνει σὰν ψυχολόγο, ποὺ ἤξερε ἀπ' τὸν καθένα τί ζητοῦσε, καὶ ἔπειτα βρίσκομε τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ θὰ δώσω καὶ στὸ κείμενο καὶ σὲ μετάφραση, ἂν καὶ πολὺ φοβοῦμαι πὼς οὔτε ὁ Ψελλὸς οὔτε ἐγὼ εἴμαστε οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι, γιὰ νὰ ἐννοήσουν τὰ προσόντα ἐνὸς στρατιωτικοῦ:

Ἦδει δὲ καὶ ὁπόσα τῶν σχημάτων τοῖς λόχοις λυσιτελεῖ, τὰ μὲν ἀπὸ τῶν βιβλίων ἀναλεξάμενος, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς συντελέσας ἐκ φυσικῆς ἐπιστήμης τοῖς γενομένοις· πολεμεῖν δὲ καὶ κατὰ φάλαγγα ἴστασθαι ἐπήγγελλε μὲν καὶ ἐποιεῖτο τὸ σχῆμα, οὐ πάνυ δὲ τὴν προᾶξιν ἐβούλετο, τὴν δ'ξεῖαν τροπὴν εὐλαβούμενος· ὅθεν τὰ πολλὰ λόχους ἐκάθιζε, καὶ μηχανὰς ἐποιεῖτο, καὶ ἡκροβολίζετο πόρρωθεν, τοῖς ψιλοῖς ἐπιτάττων τὴν τέχνην. (Ἔκδ. Renauld, σελ. 20).

Γνώριζε τὰ διάφορα σχήματα ποὺ ἀρμόζουν στὶς μάχες· τὰ μὲν τὰ μελέτησε στὰ βιβλία, ἀλλὰ τὰ ἐφεῦρε αὐτὸς ὁ ἴδιος χάρις στὴ φυσικὴ του εὐφυΐα κι' ἀπ' τὴν πείρα τῶν πραγμάτων. Διέτασσε μὲν τὰ στρατεύματα νὰ παρατάσσονται κατὰ μέτωπον εἰς σχῆμα φάλαγγος, καὶ τὸ ἔκαμνε, δὲν ἠνῶει ὅμως τὸ σύστημα τοῦτο φοβούμενος τὴν ταχεῖαν τροπὴν εἰς φυγὴν. Γι' αὐτὸ συνήθως ἔστηνε ἐνέδρες καὶ ἐμηχανεύετο διάφορα καὶ ἡγωνίζετο μακρόθεν μὲ ἀκροβολισμοὺς διατάσσων τὴν τέχνην εἰς τοὺς ἐλαφρῶς ὀπλισμένους.

Ἐδῶ ἐπιβεβαιώνεται αὐτό, ποὺ λέγαμε στὴν ἀρχή, δηλ. ὅτι κάποια πηγὴ πολύτιμη ὑπῆρχε, ἀπ' τὴν ὁποία ἦντλησε ὁ Ψελλός. Ὁ ἱστορικός μας εἶναι λαμπρὰ πληροφορημένος ὡς πρὸς τὴν πολεμικὴ τέχνη τοῦ Βασιλείου,

ὅσο τοῦλάχιστον ἓνας ἀμύητος μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τὰ πολεμικά. Ἐκεῖνο, πού ἀκολουθεῖ αὐτὲς τὶς φράσεις καὶ πού ὁ καθένας μπορεῖ νὰ καταλάβει, μᾶς δίνει τὸ μέτρο τῆς σοβαρότητας τοῦ Βασιλείου, ὅταν ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του, ὅτι δηλ. τὶς παράτολμες γενναιότητες δὲν τὶς ἤθελε, γιατί τὶς θεωροῦσε ἐπικίνδυνες. Ἄν κάποιος ἔσπαζε τὴ γραμμὴ τῆς παρατάξεως καὶ ὀρμοῦσε μπρὸς μὲ τὸ ἄλογό του, ἔστω κι' ἂν εἶχε προκαλέσει τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐχθροῦ, τὸν τιμωροῦσε μετὰ τὴ μάχη ὁ Βασίλειος, γιατί θεωροῦσε σὰ μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν στρατευμάτων του, ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἐχθρό, τὴ συνοχή καὶ τὴν πειθαρχία. Εἶδαμε ὅμως πὼς κι' αὐτὴ τὴν πειθαρχία αὐτὸς ὁ ἑξοχος στρατηγὸς τὴν ἐφήρμοζε μὲ κάποια εὐκαμψία (Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 262).

Δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερη στρατιωτικὴ μόρφωση γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς ὅτι μόνο τέτοια στρατεύματα, διοικούμενα ἀπὸ τόσο ἑσκεμμένο ἀρχηγό, μπορούσαν νὰ νικήσουν—κι' ἐνίκησαν—ἀπ' τὸν σκληρὰ ἐπίμονο Βούλγαρο ὡς τὸ φανατικὸ Μωαμεθανό, ὡς τὸν παράτολμο στασιαστή, ὡς τὸν πανταχοῦ παρόντα Βεδουίνο. Καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς εἶχε συνειδητὴ καὶ τὴ μόρφωσή του καὶ τὴν τακτικὴ τοῦ πολέμου.

Νομοθέτης

Ἄλλὰ ποῦ ἄλλοῦ περισσότερο παρὰ στὴ νομοθεσία θὰ δείξει ἓνας μονάρχης τοῦ μεσαίωνα τὴν εὐρύτητα τῆς ἀντιλήψεώς του; Πολὺ παράδοξη ἡ μομφή, πού τοῦ προσάπτει ὁ Ψελλὸς καὶ κατόπιν ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι γιὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα, δηλ. γιὰ τὴ διοίκηση, ὁ Βασίλειος δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς «γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ψυχῆς». Αὐτὸ συνέβαινε μὲ ὅλους τοὺς αὐτοκράτορες. Ἔστω καὶ ἂν συμβουλευόνταν μεγάλους νομοδιδασκάλους, αἱ νεαρὰι παρουσιάζοντο πάντοτε ὡς νόμοι «τῆς αὐτῶν εὐφροσύνης ψυχῆς» καὶ ποτὲ σὰν ἀπόρροια συζητήσεων νομομαθῶν.

Ἐκεῖνο, πού εἶναι ἐδῶ ἀξιοπαρατήρητο, εἶναι πὼς καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς ὅλης πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων, πολιτικῆς, τὴν ὁποία τελείως ἀντελήφθη. Δηλαδή εἶδε ὅτι τὸ κράτος δὲν θὰ ἐγνώριζε ποτὲ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἴσως θὰ διελύετο, ἐφ' ὅσον ὁ θρόνος ἦτο προσιτὸς σὲ κάθε γενναῖο στρατηγό, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς ἐλέγετο Νικηφόρος Φωκᾶς ἢ Ἰωάννης Τσιμισκῆς.

Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ παταχθοῦν οἱ λεγόμενοι δυνατοί, δηλ. οἱ Βυζαντινοὶ φεουδάρχες, πού μὲ τὰ πλούτη, πού προήρχοντο ἀπὸ ἀπέραντα κτήματα, ἐπιχειροῦσαν κάθε τῶς νὰ φτάσουν ὡς τὴν Πόλη καὶ ὡς τὸ θρόνο. Καὶ ὁ Βασίλειος, πού κατηγορήθηκε ἀπ' τὸν Ψελλὸ ὅτι ἐκφραζότανε ὅπως νά 'ναι, πολὺ προσεκτικὰ συνέταξε τὸ κείμενό του καὶ μ' ἐξαιρετικὴ διαύγεια, τόσο, ὥστε ὁποιοσδήποτε διάβαζε τὴ νεαρὰ τοῦ 996 ἔβλεπε ὅτι ὁ νόμος προῆλθε ἀπ' τὴν παρατήρηση τῶν πραγμάτων. Οἱ πτωχοὶ κατὰ τὶς ἐκστρατείες τοῦ τὸν παρενοχλοῦσαν μὲ τὰ παράπονά τους, ὅτι ἔμεναν ἀκτήμονες, καὶ αὐτὸς ὁ

ἴδιος εἶδε τὶς πλεονεξίες καὶ ἀδικίες τῶν δυνατῶν «διερχόμενοι (ὁ πληθ. ἀντὶ τοῦ ἐν. ἀ' προσώπου) τὰ θέματα τῆς βασιλείας ἡμῶν». Τὸ νεωτεριστικὸ πνεῦμα τῆς νεαρᾶς αὐτῆς μετὰ τὴν ἀναδρομικὴ τῆς ἰσχύος καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν κάθε δικαιώματος ἀποζημιώσεως, ἔστω κι' ἂν εἶχαν γίνεи πολυέξοδες βελτιώσεις στὸ κτῆμα, ποὺ εἶχε καταχραστεῖ ἓνας δυνατός, εἶναι ἀληθινὰ καταπληκτικόν.

Δὲν μπορούμε δὲ παρὰ νὰ θαυμάσουμε μετὰ ποιὸ ἐπιτήδειο τρόπο αὐτός, ποὺ εἶχε κερδίσει τὴν εὐνοία τοῦ κλήρου καταργῶντας τὴ νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκά τὸ 986, τώρα, τὸ 996, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο στὴν πραγματικότητα παρὰ νὰ ἀπαγορεύει τὴν ἰδρυση νέων μοναστηριῶν. Πάλι προβάλλει τὴν προστασία τοῦ χωριοῦ καὶ τοῦ ἀγρότη. Παρατήρησε πὼς ἓνας π.χ. ἔχτισε μιὰ ἐκκλησοῦλα, ἐμόνασε σ' ἓνα κελλὶ καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἄφησε τὸν ἀγρό του στὴν ἐκκλησία. Ἄλλος «χωρίτης» ἔκανε κάτι παρόμοιο ἐκεῖ κοντὰ καὶ ὁ μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος κατέσχε ἐκκλησοῦλα καὶ κελλιά καὶ ὀνόμασε τὸν τόπο «μοναστήριον». Ἄπ' αὐτὰ ἀδικοῦνται οἱ γεωργοί. Ἀπαγορεύει λοιπὸν ὁ Βασίλειος νὰ ἐφαρμόζεται τέτοιο μέτρο, ποὺ τοὺς ἀποστερεῖ τὴ γῆ τους. Ὑπὸ αὐτὸν τὸν τύπο ἐκδιδομένη πάλι ἡ νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκά δὲν ἐφαίνετο καθόλου νὰ θίγει τὴν Ἐκκλησία καὶ ὅμως στὸ βάθος δὲν ἦταν ἡ νεαρὰ τοῦ Βασιλείου παρὰ περιορισμὸς τῶν κατασχέσεων εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ ἀγρῶν ἀπ' τοὺς μεγάλους τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ἔδειξε ἄλλωστε ὅτι κατὰλαβε τὴν, ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή, συμμαχία τοῦ αὐτοκράτορα μετὰ τὸ λαόν, ὅταν ἐστάθηκε κοντὰ στοὺς «δυνατοὺς» καὶ ζήτησε νὰ σταματήσει τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἀλληλεγγύου,¹ δηλ. τὴν πληρωμὴ τῶν διαφευγόντων φόρων (λόγῳ τῆς ἀκτημοσύνης τῶν «πενήτων») ἀπ' τοὺς μεγάλους κτηματίες. Ἄλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς στάθηκε ἀνένδοτος. Τοῦ κάκου σὲ κάθε περίσταση ὁ πατριάρχης Σέργιος τοῦ ζητεῖ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλεγγύου· αὐτὸς τὴν ἀρνεῖται.

Αὐτὴ τὴ νομοθεσίαν τὴν τοποθετῶ στὸ κεφάλαιο τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ Βασιλείου, γιατί δείχνει ἐνημερότητα στοὺς ὑπάρχοντες νόμους, διορατικότητα στὸ κεφάλαιο τοῦ συμφέροντος κράτους καὶ λαοῦ καὶ συγχρόνως προσπάθεια γιὰ διατήρησιν καλῶν σχέσεων μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄν συγκρίνομε αὐτὴ τὴ νεαρὰ τοῦ 996, τὴν τόσο «πολιτικὴ», θὰ τὴν ἔλεγα, μετὰ τὴν θαρραλέαν, ἀλλὰ βαρεὴ ἐκείνη καὶ γεμάτη θεολογία νεαρὰ, ποὺ ὁ Φωκάς ἐξέδωσε τὸ 964 καὶ ὅπου τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ μοναστήρια ὀνομάζει «περιφανὴ νόσον» καὶ ὅπου κατηγορίες μόνο ἐκστομίζονται καὶ ὄχι προστασία γιὰ τὸν πᾶσχοντα λαόν, θὰ δοῖμε ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι ἄλλος Νικηφόρος Φωκάς, ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ Bury, ἀλλ' ἓνας λεπτότατος πολιτικός, ποὺ πολὺ σκέφτηκε πρὶν συντάξῃ τὴ νεαρὰ του.

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 456. G. Ostrogorsky, Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter. «Byzantion» Τόμος 6, σελ. 229 - 240.

Γλωσσικὴ κατάρτισις

Μᾶς μένει νὰ ἐξετάσωμε ἂν ἡ γλῶσσα τῆς νεαρᾶς τοῦ 996 εἶναι ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Ψελλός, δηλ. τίποτα ἄλλο παρὰ λόγια γραμμένα μαζί ὅπως ἔρχονται στὴ γλῶσσα τοῦ Βασιλείου χωρὶς καμμιά προσπάθεια νὰ δώσει ἕνα κείμενο γραμμένο «κομπῶς καὶ συντεταγμένως».¹ Ἡ ἀλήθεια εἶναι τοῦτη. Προσπάθεια γιὰ καλλιέπεια δὲν εἶναι αἰσθητὴ, ἀλλὰ ὑπάρχουν ρεαλιστικὲς παρατηρήσεις, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ἀναφέρει τί εἶδε στὴν ὑπαίθρο κατὰ τὰ «ταξίδια», ὅπως ὀνομάζει τὶς ἐκστρατεῖες του, ποὺ δίνουν στὴ νεαρὰ ζωὴ ἔντονη, χαρακτηριστικὸ ἀσυνήθιστο στὰ νομοθετικὰ κείμενα. Καὶ ἐν τούτοις ὁ νομοθέτης δὲν χειρίστηκε καθόλου μιὰ γλῶσσα λαϊκὴ, ποὺ νὰ ἐκπλήσσει τὸν ἀναγνώστη. Ὅποιοι κι' ἂν κρατοῦσε τὴν πέννα, ὁ Βασίλειος ἢ ἕνας ἀπ' τοὺς ἀπλοὺς ἐκείνους γραμματικούς, ποὺ προτιμοῦσε ἀπ' τοὺς «τὴν γνώμην λαμπροὺς» λογίους, πάντως ὁ νομοθέτης χειρίζεται περίφημα τὴ δικανικὴ γλῶσσα τῶν γραμματισμένων τῆς ἐποχῆς μὲ ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν μετοχῶν τῆς ἀρχαίας καὶ μὲ τὸ μονολεκτικὸ μέλλοντα.

Ὅστε καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ σημεῖο ὁ Βασίλειος εἶναι ὁ μορφωμένος μονάρχης, ποὺ κατέχει τὸ ὄργανο, ποὺ χειρίζεται, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀναγκάζει, ὅπως ὁ Ψελλός, νὰ ἀποδίδει τόνους δυσνόητους, περίεργους καὶ καινοφανεῖς.

Ὁργανωτὴς τῆς Βουλγαρίας

Ἡ ὁργάνωσις τῆς Βουλγαρίας μετὰ τὴν κατάκτησιν εἶναι γιὰ μένα μιὰ ἀπ' τὶς πνευματικὰς δόξας τοῦ Βασιλείου Β'. Ἀλλὰ ὁ ἡγεμόνας αὐτός, ποὺ στὴ θεὰ Τύχῃ δὲν ὤφειλε ποτὲ τίποτα, ἀλλὰ ποὺ ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ἂν ποτε ἀπῆλause τίποτα, τὰ ἀπέκτησε μὲ πολλοὺς προσωπικοὺς μόχθους, εἶχε τὴν ὑπέριστα ἀτυχία καὶ μετὰ θάνατον νὰ παραγνωριστῇ τόσον, ὥστε οὔτε κἀν ἀπλῶς νὰ καταγραφῇ τὸ διοικητικὸ του ἔργο ἀπ' τοὺς ἐλληνοφώνους χρονολογῶντες. Πάλι ὁ Σύρος Ὑαχίας² κάτι δίνει γιὰ τὴν ὁργάνωσιν αὐτὴ καὶ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα μνημεῖα, οἱ σφραγίδες, ποὺ μὲ τόση ἐπιμέλεια μελέτησε ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Schlumberger, εἶναι οἱ ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς.³ Σὲ «θέμα» λοιπὸν δὲν ὁργανώθηκε ἡ χώρα, ποὺ ἐπαναστάτησε ὑπὸ Βουλγάρους ἀρχηγούς, οὔτε «στρατηγὸς» γνώρισε ἐπὶ κεφαλῇ τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ «προνοητὴ», ποὺ φαίνεται νὰ ἔταν ἕνας γενικὸς διοικητὴς, ἐπιφορτισμένος νὰ δίνει τὴν ἐπιθυμητὴ καὶ γοργὴ λύσιν σ' ὅλα τὰ ἄπειρα ζητήματα, ποὺ παρουσιάζονται σὲ νεο-προσαρτημένη χώρα. Ὁ Βασίλειος ἔδειξε μεγάλῃ κατανόησιν τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ τάσιν πρὸς συμφιλίωσιν, ὅταν συγχωροῦσε τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς· ἔδινε στὸν πρωτόγονο ἀκόμη Βούλγαρον τὸ δικαίωμα

¹ Ἐκδ. Renauld, σελ. 19.

² G. Schlumberger, Ἑρπée II, σελ. 419.

³ G. Schlumberger, Sigillographie byzantine. Paris 1884.

νά πληρώνει τοὺς φόρους του εἰς εἶδος,¹ ὅταν ἐνθάρρυνε γάμους μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὅταν ἄφησε ἐγκατεστημένο στὴν Ἀρχίδα Βούλγαρο ἀρχιεπίσκοπο μὲ πλήρη δικαιώματα στὸ βουλγαρικό του ποίμνιο.² Ἀκόμη καὶ προνόμια ἐλάμβαναν οἱ Βούλγαροι κληρικοί. Αὐτὰ ὅλα μελετήθηκαν βέβαια ἀπ' τὸν Uspensky καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση προσπάθησε ὁ Ρῶσος σοφὸς νὰ συμπεράνει καὶ τὴν πολιτικὴν, ὥστε δὲν εἶναι ἐδῶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν ὅσα λέγονται ἄλλοι ἐκεῖνο, ποὺ ἐπιθυμοῦμε νὰ ὑπογραμμίσουμε, εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ψυχολόγησε μιὰ φυλὴν, ποὺ ἔδωσε αὐτονομία ἐκκλησιαστικὴ καὶ φορολογία εἰδικὴ σὲ λαὸ ἡμιβάρβαρο, ποὺ τόσο εἶχε καταπονήσει τὸ Βυζάντιο, ἦταν ἓνας μεγαλοφυὴς κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη ὅτι, ἂν ἤθελε νὰ ἀφομοιώσει τὸ λαὸν αὐτό, ἀκριβῶς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατοχῆς ἔπρεπε νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη του. Οἱ ἀγριότητες τοῦ πολέμου εἶχαν πάψει καὶ τώρα μὲ μιᾶς ὁ λαὸς ἐρχότανε σὲ πατρικὰ χέρια. Δὲν εἶναι αὐτὲς σκέψεις, ποὺ γεννιοῦνται στὴ διάνοια ἐνὸς ἄξεστου καὶ ἀπολίτιστου ἀρχηγοῦ, ποὺ δὲν ξέρει παρὰ νὰ σκοτώνει καὶ νὰ τυφλώνει. Ἴσως νὰ ἦταν ἀποφασισμένος σιγὰ σιγὰ νὰ ἀφαιρεῖ προνόμια καὶ νὰ ἀφομοιώνει τοὺς Βουλγάρους μὲ τοὺς ἄλλους τοῦ ὑπάρχους. Κ' ἐδῶ ὅμως ἡ ἀτυχία του· δὲν εἶχαν ἀκόμη περάσει 15 χρόνια ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν ὁ Ὁρφανοτρόφος Ἰωάννης ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Δ' κατήργησε ἀπότομα, ἀβασάνιστα καὶ ἄστοχα τὸν εἰς εἶδος φόρο καὶ ἀπῆλθε βυζαντινὸ νόμισμα. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετό, γιὰ νὰ γεννηθεῖ καὶ πάλι τὸ μῖσος τῶν Βουλγάρων κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ξανάρχισαν οἱ ἀτέλιωτες ἐπαναστάσεις.

Πολιτισμένος (τέχνη)

Ὑπάρχουν ἀκόμη μερικὰ στοιχεῖα, ποὺ ὑπογραμμίζουν τὸν πολιτισμένο χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου, ποὺ κανεῖς ποτὲ δὲν σκέφτηκε νὰ ἀμφισβητήσει, ἀλλ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις καὶ κανεῖς δὲν θέλησε νὰ βγάλει συμπεράσματα. Τὸ ὠραιότατο ψαλτήριον τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, ποὺ ζωγραφίστηκε γιὰ τὸν Βασίλειο Β' καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ θαύματα τῆς βυζαντινῆς μικρογραφίας, δὲν εἶναι ἓνα τεκμήριο ὅτι ὁ Βουλγαροκτόνος δὲν ἀδιαφοροῦσε γιὰ παρόμοια ἀριστουργήματα τῆς τέχνης; Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι παρήγγειλε ἢ ἐπέτρεψε νὰ ζωγραφιστεῖ ὁ ἴδιος σὲ χρυσὸ βάθος, μᾶς τὸν δείχνει ὑπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴ γωνία ἐκείνη, ἀπ' ὅπου ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι πιά ὁ Βουλγαροκτόνος, ἀλλὰ ὁ πολιτισμένος πορφυρογέννητος, ὁ ὁποῖος καὶ τὰ ἔργα τέχνης ἀγαπᾷ καὶ τὴ λιτὴ καὶ εὐγενικὴ προ-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 539.

² Ἴδε χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1270, ποὺ ἦταν ἰδιοκτησία κάποιου ἐπισκόπου Ἀργους Γερασίου καὶ ποὺ μελετήθηκε ἀπ' τὸν Ρῶσο ἐπίσκοπο Πορφύριο Uspensky (S c h l u m b e r g e r, Ἑρπρέε II, σελ. 425).

σωπογραφία δὲν ἀποκλείει. Καὶ τί μνημεῖο λεπτότερο, πρῶτα βέβαια γιὰ τοὺς καλλιτέχνες, ποὺ τὸ ὑτέγραψαν καὶ ποὺ σώθηκαν τὰ ὀνόματά τους (Παντελεήμων, Νέστωρ, Μηνᾶς, Γεώργιος, Μιχαήλ, Συμεὼν καὶ Γεώργιος ὁ νεώτερος), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν φιλότεχνο, ποὺ τὸ παρήγγειλε ἢ τὸ ἀγόρασε, ἀπὸ τὸ μνηολόγιον ποὺ φυλάσσεται στὸ Βατικανό; Πρῶτα τὸ κείμενο τὸ ἴδιο μᾶς δείχνει ἓνα Βασίλειο θρησκευόμενο (καὶ συμπληρώνεται ἔτσι τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιό μας), ποὺ ζήτησε νὰ ᾿χει πρόχειρη καὶ εὐμεταχειρίστη ἐκείνη τῇ γιγάντια ἐργασία, ποὺ ᾿χε γίνει ἀπ' τὸ Συμεῶνα τὸ Μεταφραστὴ κι' ἀπ' τὰ συνεργεῖα τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. ᾿Ηθέλησε καὶ ἀπέκτησε ἓναν τόμο περιληπτικό, ποὺ ξεφυλλίζοντάς τον κάθε μέρα νὰ μαθαίνει τὴ ζωὴ τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας καὶ νὰ γεμίζει ἡ σκέψη του θαυμασμό κι' ἡ ψυχὴ του θάρρος. Μ' αὐτὴ τὴν παραγγελλμένη περὶ ληψη ὁ Βασίλειος μᾶς φαίνεται καὶ σὰν συνεχιστὴς—στὸ εἶδος του—τοῦ ἔργου τοῦ πάππου του. ᾿Εκεῖνος θέλησε νὰ σώσει τὰ πάντα, τοῦτος θέλησε νὰ καταστήσει προσιτὰ καὶ στοὺς ἄλλους καὶ στὸν ἑαυτὸ του τοὺς πιὸ ξεχωριστοὺς ἄθλους «τῶν ὑπὲρ πίστεως ἀγωνισαμένων» μαζί μὲ τ' ὄνομα τοῦ καθενὸς καὶ τὴν ἡμέρα, ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη του. Δεύτερον θέλησε ἢ διὰ λέξε ἓνα καλλιτέχνημα ὅχι ἐπαναστατικό, σὰν τὰ λαϊκὰ εἰκονογραφημένα βιβλία, ἀλλὰ ἓνα ἀριστούργημα, ὅπου νὰ φαίνεται ἡ τέχνη στὸ σημεῖο, ποὺ εἶχε φτάσει στὶς ἡμέρες του, συνδυάζοντας τὴν παλιὰ ἀρχαία παράδοση τῆς ἀνάλογης κορμωστασιᾶς καὶ τῶν ὡραίων πτυχῶν μὲ τὰ ἐπιβλητικὰ χριστιανικὰ πρόσωπα καὶ τὴν εὐγενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ραβέννας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. ᾿Εδῶ ὁ μεγάλος αὐτοκράτορας δὲν φαίνεται καθόλου νὰ περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος. ᾿Αν αὐτὸς πραγματικὰ παρήγγειλε τὸ μνηολόγιον, ἐπέτρεψε, ἴσως καὶ νὰ ζητήσει οἱ καλλιτέχνες, ἓνας πρὸς ἓνα, νὰ τοῦ θυμίζουν τὰ ὀνόματά τους, δὲν εἶναι αὐτὸ γεγονός χωρὶς σημασία. ᾿Αν κανεῖς θελήσει νὰ ἔξετάσει τί ἀκριβῶς βαθύτερο σημαίνουν αὐτὲς οἱ ἐπτὰ ὑπογραφές, ποὺ ἀναφέραμε, νομίζω πὼς θὰ διαπιστώσει πὼς τοὺς ρήτορες μὲ τὶς κενὲς φράσεις καὶ τοὺς φλύαρους, τοὺς ἀδιάκριτους, περιφρονοῦσε ὁ Βασίλειος καὶ ὅχι κάθε ἐργάτῃ τοῦ πνεύματος, ποὺ μὲ ἀγάπη ἐκτελοῦσε ἓνα ἔργο μὲ σημασία.

Τὸ ξόπνημα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς

᾿Ολοι οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, δὲν παρέλειψαν νὰ μελετήσουν τὰ μνημεῖα τοῦ ΙΑ' αἰῶνα. ᾿Αναφέροντας μόνο δύο ὀνόματα, θὰ ὑπενθυμίσω τὸ ᾿Εγχειρίδιο Βυζαντινῆς Τέχνης τοῦ Charles Diehl (1926), ὅπου στὸν πρῶτο τόμο (σελ. 439 - 441) μελετᾶται ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγίας τῶν Χαλκῶν τῆς Θεσσαλονίκης,¹ ποὺ φέρει τὴ χρονολογία 1044 καὶ χαρακτηρίζεται σὰν κτήριο στερεό,

¹ ᾿Επὶ Τουρκοκρατίας Kazandjilar - djami.

κομψό, καὶ ποὺ δίνει ἐντύπωση ἀκρίβειας καὶ λιτότητας, καὶ στὸ δεύτερο τόμο, σ' ἓνα περιληπτικὸ κεφάλαιο, μᾶς ἀπαριθμεῖ τὰ ψηφιδωτὰ τῶν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰώνων καὶ ἔπειτα καταγίνεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ μελέτη τοῦ κάθε μνημείου. Ἀναφέρεται ὁ Ὅσιος Λουκάς τῆς Φωκίδας (ΙΑ' αἰ.), ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου (περίπου 1040), ἡ Νέα Μονὴ τῆς Χίου (περίπου 1050), τὸ Δαφνὶ (τέλος τοῦ ΙΑ' αἰ.), ὁ τροῦλος τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, ἡ μητρόπολις τῶν Σερρών, τὸ καθολικὸν τοῦ Βατοπεδίου στὸ Ἅγιον Ὄρος¹. Ἄς ἀφήσουμε μερικὰ ἄλλα μνημεῖα, ποὺ ἀναφέρονται καὶ ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (ἰδίως τοῦ ΙΒ' αἰ.). Τὸ 1942 ὁ κ. Σωτηρίου στὸ τόσο ἐνημερωμένο καὶ στηριγμένο στὴν ἀκατάπανστη μελέτη τῶν μνημείων ἔργο του «Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία» μᾶς ἀναλύει καὶ καθορίζει τὸν ἐλλαδικὸ τύπο ναοῦ, ποὺ σχηματίστηκε στὴ Στερεὰν Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο μὲ περιορισμένη, καθὼς λέει, ἐπίδραση, τῆς Πόλης, μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηρισμένη γενικὴ μορφὴ καὶ ἰδιαίτερο διάκοσμο. Μᾶς ἀναφέρει λοιπὸν ὡς μνημεῖα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐν πρώτοις τὰ τρία ἀληθινὰ κοσμήματα τῶν Ἀθηνῶν, τοὺς Ἀγίους Θεοδώρους, τὴν Γοργοεπήκοο (= Ἅγιον Ἐλευθέριο), τὴν Καπνικαρέα, ἔπειτα τὴν Ὁμορφοκλησιά, τὴν Καισαριανὴ καὶ τὸν Κυνηγὸ, στὴν Ἀττικὴ. Στὴ Βοιωτία τὸ ναὸ τῆς Θεοτόκου, κτισμένο δίπλα στὸ καθολικὸ τοῦ Ὁσίου Λουκά, τὴ μονὴ Ὁσίου Μελετίου στὸν Κιθαιρῶνα καὶ τέλος τὸ σύμπλεγμα τῶν μικρῶν καὶ κομψῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μάνης. Ὅλα αὐτὰ τὰ μνημεῖα ἀναμφισβήτητα χτίστηκαν τὸν ΙΑ' αἰ.

Αὕτῃ λοιπὸν τὴν περίεργη ἀνθήση στὴ γῇ τῆς Ἑλλάδας θὰ ἤθελα νὰ προσπαθῶ νὰ ἐννοήσω καὶ δὲν νομίζω νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ ἡ ἰδέα, πὼς τὸ πέρασμα τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπ' αὐτὴ τὴ λησμονημένη γωνιὰ τῆς αὐτοκρατορίας θὰ μίλησε στὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ, ποὺ ἔμενε σιωπηλὴ τόσους αἰῶνες. Δὲν θᾶταν μικρὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο τὸ ὄραμα τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ἀναπάντεχα παρουσιάστηκε μὲ μέρη στὰ ἐλληνικὰ χῶματα, ἀκολουθούμενος ἀπ' τὸ νικηφόρο στρατό του καὶ τόσο πλῆθος αἰχμαλώτων, ὅσος δὲν θὰ ἦταν βέβαια τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὅλος ὁ πληθυσμὸς μαζὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Κι' ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος πειθαρχημένος στάθηκε κι' ἄφησε τὸ βασιλεῖα μὲ τὴν ἀκολουθία του μονάχα ν' ἀνέβει στὸ κάστρο τῆς Ἀθηνωτίσσης, νὰ προσφέρει ὅσα πολῦτιμα εἶχε κατάσχει ἀπ' τὶς ἐκκλησίες τῶν Βουλγάρων, ποὺ κι' αὐτοὶ τὰ εἶχαν ἀρπαγμένα ἀπ' τὰ ἱερὰ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων.

Δὲν νομίζω νὰ 'ναι πολὺ παράτολμο νὰ σκεφτεῖ κανεὶς πὼς ἓνα τέτοιο ὄραμα γέμισε ὑπερηφάνεια τὶς ψυχὰς γιὰ κείνο τὸ μακρινὸ στρατιωτικὸ καὶ θεολογικὸ κράτος, ποὺ δὲν καλοῦξεραν οἱ Ἑλλαδικοί, καὶ εὐγνώμοσύνῃ γιὰ

¹ Σελ. 508.

τὸ θεό, ποὺ χάριζε τέτοιες νίκες. Καὶ ξύπνησαν μέσα στὶς συνειδήσεις ἐκεῖνες οἱ ἀποκοιμισμένες αἰῶνες τώρα ιδιότητες τῆς φυλῆς, ποὺ ἔσπρωχναν πρὸς δημιουργία μνημείων μὲ γνωρίσματα τῇ λιτότητα καὶ τῇ χάρῃ.

Καὶ ἀκόμη θὰ ὑπέβαλα τὴν ἰδέα, ὅτι ὁ ἑλλαδικὸς τύπος πρωτοδημιουργεῖται στὸ δρόμο, ποὺ ἀκολούθησε ἡ μεγάλη στρατιὰ (ἂν ἐξαιρέσουμε φυσικὰ τὰ ναῦδρια τῆς Μάνης). Φωκίδα, Κιθαιρώνας, Ἰερὰ δόδος, Ἀθῆναι καὶ οἱ πέριξ λόφοι, νὰ τὸ λίκνο τῆς βυζαντινῆς ἑλλαδικῆς τέχνης.

Φυσικὰ ἀναγνωρίζω πὼς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Δαφνιοῦ καὶ τοῦ Ὅσιου Λουκά δὲν φύτρωσαν μονάχα τους πίσω ἀπ' τὰ ἀχνάρια τῆς βυζαντινῆς στρατιᾶς. Ἀλλὰ ὁ σύνδεσμος μὲ τὴν Πόλὴ εἶχε ἐπιτευχθεῖ καὶ στὰ διδόμενα τῆς τέχνης τῆς πρωτεύουσας ἔδωσε ὁ ἑλλαδικὸς τεχνίτης ἐκεῖνο τὸ χαριτωμένο καὶ τὸ σοβαρὸ μαζί, ἐκεῖνο τὸ ἀστάθμιστο σ' εὐγένεια καὶ πνευματικότητα, ποὺ εἶναι τὸ προνόμιο τοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ τῶν μωσαϊκῶν στὸ Δαφνί.

Καὶ τοῦτο ἀκόμη θὰ τολμοῦσα νὰ ὑποβάλω στοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης: νὰ ρίχνουν ἰσχυρότερο φῶς στὴν ἐπιρροή, ποὺ ἤσκησε ὁ θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, κάθε θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, πάνω στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Ἡ θεολογία, ποῦχε προοδεύσει, δὲν ἐπέτρεπε πιά τὴ μορφὴ τοῦ ἡγεμόνα μέσα στὴν ἐκκλησία, ὅπως στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ ἡ σειρὰ ἐκεῖνη τῶν μεγάλων Μακεδόνων δὲν μπορεῖ παρὰ κατὰ τι νὰ καθρεφτίζεται στὴ μορφὴ τοῦ Παντοκράτορα, ποὺ βασιλεύει στὴ δεύτερη ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, καὶ ποῦναι, θὰ ἔλεγα, ἡ δωρική της στιγμὴ.

Τώρα θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ξανάρθω στὴν ἰδέα, μὲ τὴν ὁποία ξεκίνησα σ' αὐτὴ τὴ μελέτη. Ἐπρόδωσαν οἱ λόγιοι τὸ μεγάλο Βασίλειο καὶ ὄχι γιὰ τὰ ἁμαρτήματά του τὰ μεγάλα, τὰ ὁποῖα διεξήλθαμε, ἀλλὰ γιατί δὲν κατάλαβαν τὴ μεγαλοσύνη τοῦ δωρικοῦ του χαρακτῆρα καὶ τὸν ἠθελαν θαυμαστὴ τῶν ξεθωριασμένων λουλουδιῶν τῆς ψεύτικης ρητορικῆς τους. Ὅμως οἱ καλλιτέχνες δὲν τὸν ἐπρόδωσαν. Στὸ Δαφνί, ὅπου σώθηκε εὐτυχῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ὁ Ἰούδας τοῦ δίνει τὸ προδοτικὸ φιλί, εἶναι χυμένη στὸ θεῖο ἐκεῖνο πρόσωπο ὅλη ἡ θλίψη γιὰ τὴν κακία κι' ὅλη ἡ συγκατάβαση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὸ ἀνώτερο καὶ νὰ τὸ σεβαστεῖ. Ἔτσι δυὸ φορὲς συνέβηκε στὸν Ψελλὸ νὰ μᾶς δώσει ἓνα τέτοιο στιγμιότυπο τοῦ Βασιλείου ξεχνώντας γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ μνησικακία του ἐνάντια στὸ βασιλέα, ποὺ δὲν τίμησε τοὺς λογίους. Στὶς ὕβρεις τῶν ἀνόητων στρατιωτῶν ὁ Βασίλειος, παραμονὴ μάχης, ἀπαντᾷ μ' ἓνα χαμόγελο λέγοντας: «Οὐκ ἂν ἄλλως παυσώμεθα πολεμοῦντες».¹ Καὶ στὸ φοβερὸ στασιαστὴ τὸν Σκληρό, ποὺ μπρὸς στὴν προώτητα τοῦ Βασιλείου θέλει νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ του, λέει ἥρεμος καὶ συγκαταβατικὸς ὁ αὐτοκρά-

¹ Ἐκδ. Renauld, σελ. 21.

τορας : « Ἄς τα τώρα αὐτά, πᾶνε, ἦταν ἔργα τοῦ Σατανᾶ, ὄχι δικά σου ».

Δὲν θέλω φυσικὰ νὰ πῶ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχε πρότυπο τὸν Βασίλειο, θέλω ὅμως νὰ ὑποβάλω ὅτι ἡ τέχνη καὶ ἡ ἱστορία θέλησαν τὴ βασικὴ ἰσχὺ νὰ τὴ στολίσουν μὲ μιὰ πραότητα, ποὺ συναντοῦμε στὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ στὰ ψηφιδωτὰ καὶ μερικῶν βασιλέων στὰ κείμενα. Π.χ. στὴ μορφὴ τοῦ Βασιλείου Β', στὴ στάση τοῦ Ρωμανοῦ Α', στὴ σκηνὴ μεταξὺ Συμεὼν τῆς Βουλγαρίας καὶ Λεκαπηνοῦ, ποὺ μᾶς περιγράφει τόσο παραστατικὰ ὁ πατριάρχης Νικόλαος στὴν ἀλληλογραφία του,¹ καὶ στὴ συμπεριφορὰ, σὲ μιὰ δύσκολη στιγμή τῆς ζωῆς του, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἄς θυμίσουμε τὴ συνάντηση Ρωμανοῦ - Συμεὼν. Ὁ Ρωμανὸς τυλιγμένος στὸ μωφόρι τῆς Παναγίας ρωτᾷ τὸν Βούλγαρο ἀρχηγὸ μὲ μιὰ ἀπέραντη πραότητα, γιατί οἱ τόσες αἱματοχυσίες καὶ ἡ τόση κακοσύνη, ὅταν ὁ Χριστὸς μᾶς εἶπε νὰ ζοῦμε σὰν ἀδελφία. Ὁ ἄγριος Συμεὼν, ποὺ μόλις εἶχε κάψει τὴν ἐκκλησία τῆς Πηγῆς ἐκεῖ κοντά, δὲν ἀπαντᾷ, ἀλλὰ βάζει μὲ πάταγο τοὺς στρατιῶτες του νὰ ψάξουν, μήπως κρυμμένοι ὀπλίτες πίσω ἀπ' τὸν αὐτοκράτορα ἐτοιμάζονταν νὰ τὸν σφάζουν αὐτόν, τὸν Συμεὼν. Τέτοια συγκρατημένη καὶ συγκαταβατικὴ στάση κρατᾷ καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ποὺ ἀφοῦ εἶχε τόσο δοξάσει τὰ Βυζαντινὰ ὄπλα, ἐξυβρίζεται καὶ χλευάζεται ἀπ' τὸ λαό. Περνάει ἀργὰ μόνος καὶ ἀτάραχος ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Πηγῆς ὡς τὸ Παλάτι, ἀπαγορεύοντας στοὺς στρατιῶτες νὰ χτυπήσουν τὸ πλῆθος.² Καὶ στὴν καθαρῶς λογοτεχνία, στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἔχομε πάλι μιὰ ἡρεμὴ βασιλικὴ μορφή, γεμάτη μεγαλοπρέπεια. Καθόλου δὲν θυμώνει ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ὅταν ὁ Διγενὴς ἀρνεῖται νὰ παρουσιαστῇ στὸ στρατόπεδό του. Ξεκινᾷ ὁ ἴδιος καὶ πάει ὡς τὸν Εὐφράτη, μόνος μὲ λίγους ἀντρείωμένους, ἐπαινεῖ τὸν ἥρωα καὶ μάλιστα δέχεται καὶ ἐκ μέρους τοῦ συμβουλές.³

Ὅλ' αὐτά, ἡ ἥπια δηλαδὴ συμπεριφορὰ, μπορεῖ νὰ ἀντιτάξει κανεὶς, εἶναι συζητήσιμο ἂν χαρακτηρίζε τοὺς ἡγεμόνες ἢ ἂν ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀφ' ἑαυτῶν δὲν πρόσθεσαν αὐτὸ τὸ στοιχεῖο στὶς διηγήσεις τους. Καὶ βέβαια σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση. Ἀλλὰ καμμιά φορὰ παρόμοια βαλμένα στοιχεῖα εἶναι ἱστορικότερα κι' ἀπ' τὴν ἱστορία, γιατί δείχνουν πῶς θέλει ἓνας λαὸς νὰ δεῖ ἓναν ἥρωα, ἓνα ἀξίωμα, μιὰ ἰδέα. Σὲ τούτῃ τὴν περίστασι ποιετὴς, πατριάρχης, ἱστορικοί, θεολόγοι καὶ καλλιτέχνες τῶν ψηφιδωτῶν βρέθηκαν ὁμόπνοοι τέλεια καὶ ἁρμονικά.

Μοῦ μένει ὅμως τώρα, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλείου Β', ποὺ βλέπω ἴσως ἀλλοιώτικα ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικοὺς, νὰ ἀναπτύξω τὶς σκέψεις μου γι' αὐτὴ τὴν παράδοξη ἐπίσκεψη τοῦ Βουλγαροκτόνου στὰς Ἀ-

¹ M i g n e, *Patrologia Graeca*, t. 111.

² S c h l u m b e r g e r, *Un empereur byzantin au Xe siècle*. Paris 1890. Chapitre XI.

³ Ἑκδ. Π. Κ α λ ο ν ᾱ ρ ο υ. Ἀθήναι 1941. Τόμος Α', σσ. 2342 - 2420.

θήνας, πὺν τὸν ἀπεμάκρυνε τόσο ἀπὸ τὴν Πόλιν κι' ἀπ' τὸ θρίαμβο, πὺν τοῦ ἐτοίμαζε ἡ πρωτεύουσα. Τί ἦταν αὐτὴ ἡ εἰρηνικὴ ἐκστρατεία, πὺν μέσα στοὺς 11 αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας δὲν βρέθηκε ἄλλος αὐτοκράτορας νὰ ἐπιχειρήσει; Τί τάχα νὰ τὸν ἔφερε ἐκεῖ; Πάλι ὁ Ψελλὸς κάποια ἀλήθεια μᾶς μαρτύρησε. Ὁ Βασίλειος διάβαζε, μελετοῦσε. Θὰ εἶχε λοιπὸν φτάσει ὡς αὐτὸν κάτ' ἀπ' τὴ διδασκαλία τοῦ Φωτίου καὶ πολλὴ ἀπ' τὴ σοφία τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Θὰ θέλησε ἴσως νὰ δεῖ τὸν τόπο, ἀπ' ὅπου τόσες γνώσεις εἶχαν ἔλθει στὴν Πόλιν, ἐκεῖνον τὸ λαό, ποῦχε χτίσει ἓνα ἱερὸ στὴ θεία διάνοια καὶ πὺν τώρα ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μητέρα τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ ἡ ἱστορία σωπαίνει καὶ μόνο ἡ φαντασία ἔχει πιά ἐδῶ τὸ λόγο. Ἄς στρέψομε λοιπὸν τὴ σκέψιν μας πρὸς τὸ μεγάλο Παλαιῶν, πὺν αὐτὸς δὲν πρόδωσε σὰν τοὺς λογίους, ἀλλὰ πὺν μὲ τὴ δημιουργικὴ του διάνοια καὶ τὴν ποιητικὴ διαίσθηση συμπλήρωσε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ μᾶς φανέρωσε τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν καλπάζει πρὸς τὰς Ἀθήνας κ' ἔπειτα προσεύχεται στὸν Παρθενῶνα:

*Κι' ἀφοῦ ἀγωνίστηκε τρανὸς τὸ δοξασμένο ἀγῶνα,
στάθηκε. Ἀνάπαυσι; Ποτέ. Στὸ στρατολάτῃ πάντα
μιὰ σκέψιν γὰ περπάτημα, μιὰ ὁρμὴ γὰ δρόμο, πάντα.
Μέσ' ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τὸ θῶρακα, καὶ κάτου
κι' ἀπὸ χρυσάφια, σίδερα, κι' ἀπὸ ἄρματα, κι' ἀπ' ὅλα,
κατάσαρκα τὸ δάγκωμα τοῦ τρίχινου τοῦ σάκκου
τὸ αἰστάνεται σὰν ἀσκητῆς καὶ σὰν κριματισμένος·*

*... Καὶ τὴν καρδιά του αἰστάνεται νὰ τὴν ἀγγίξῃ σάμπως
μὲ δάχτυλα, προσταχτικά, καὶ νὰ τοῦ γίνετ' αἷμα
τὸ κόνισμα τῆς Παναγιάς, τὸ φυλαχτάρι, πάντα
πὺν τῷχε γόρφοι ἀπάνω του καὶ τῷχε τίμιον Εὐλό,
ταμένους καθὼς ἦτανε στῆς Παναγιάς τὴ χάρη.
Στάθηκε· συλλογίστηκε· λαχτάρισε νὰ βάλῃ
στερνὸ στὸ καισαρικό του, πὺν ἀστράφτει ἀπὸ ρουμπίνια
πολέμων καὶ ξολοθρεμοῦ, λαχτάρισε νὰ βάλῃ
τοῦ σπλάχνους καὶ τῆς δέησης τᾶσπρο μαργαριτάρι.
Τάχα καὶ τί στοχάστηκε; τὸ Θεό; Τὴ στερνὴ κρίσιν;
τὴ βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; τὴ δόξαν τῶν Ἑλλήνων;
τὴν ἱστορίαν; τὴ σωτηρίαν; τὸ γένος; τὴν ψυχὴν του;
Ποιὸς ξέρει....*

... Ἀθήνα, ἐσὲ ἐρωτεύθηκε· τράβηξε πρὸς ἐσένα!

... Κι' ὁ βασιλεὺς ἀμίλητος· καὶ δέεται. Μιὰ ψυχὴ.

*—Μαρία Κυρὰ Ἀθηνιώτισσα, πιδ γαληνὴ, πιδ ὠραία
στὸν πιδ ὠραῖο, πιδ γαληνὸ μέσα στοὺς θρόνους θρόνο,*

νικήτρα Ἐσὺ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ σκέπη τῆς Ἀθῆνας!
 . . . ἐγὼ εἶμαι ἀπ' τῇ ζωῇ σοφός, μοῦ δώκανε τὰ χρόνια
 τῇ γνώσει, καὶ μοῦ πλάσανε καρδιὰ καὶ νοῦς τὸ λόγο,
 καὶ γνώση καὶ σοφία μου καὶ λόγος μου, ὦ Παρθένο,
 εὐλογημένα εἶν' ἀπὸ Σέ. Καὶ σὺ σκολειὸ τοῦ κόσμου
 μιὰ δύναμη ἔγινε σ' ἐμὲ δασκάλισσα γιὰ μένα,
 καὶ μῶμαθε τὰ γράμματα πὺν εἶν' ἅμαθα ἀπ' τοὺς ἄλλους.
 Κι ὅπου σὺ μέγα διάβα μου ἀπὸ τὴν Τριαδίτσα
 πέρα ὡς ἐδῶ στήν Ἀττική, σταμάτησα γιὰ λίγο
 σὲ λάκκωμα, σὲ ψήλωμα, σὺ ξαγναντό, σὺν ἔσκιο
 νὰ ξανασάνω, ἀφίνοντας τὰ λόγον μου τὰ χνάρια
 σάμπως βαθύτερα στὴ γῇ—χτίστες καλοτεχνίτες,
 ἀγιάστε καὶ τὰ χνάρια μου, νάτε χρυσάφι, ὑψῶστε
 μὲ τὸ δικό μου πρόστασμα στῆς Παναγιᾶς τῇ χάρι
 προσκυνητάρια κ' ἐκκλησιᾶς καὶ λαῶρες καὶ ξωκκλήσια.
 Γιὰ νὰ τὸ χαίρωνται οἱ καιροί, στοιχιῶστε μου τὸ διάβα!

Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλεῦς

Σ. Α. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ